

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ISSN 1829-054X



Matenadaran
Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
and “Friends of the Matenadaran” Benevolent Fund express their
gratitude to “JTI ARMENIA” CJSC
for sponsoring the publication of this volume

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ին
սույն հատորի հրատարակությանն աջակցելու համար



MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

BULLETIN OF MATENADARAN
36

Yerevan – 2023

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА
36

Ереван – 2023

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ԲԱՆԲԵՐ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ**

36

*Տպագրվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

*Խմբագրական խորհուրդ՝ Գոհար Մուրադյան (գլխավոր խմբագիր), Վահան Տեր-
Ղևոնդյան, Կարեն Մաթևոսյան, Օլգա Վարդազարյան, Վահե Թորոսյան, Թեո վան
Լինտ, Արմեն Մովսեֆյան, Արտաշես Շահնազարյան, Գուրգեն Գասպարյան,
Արուսյակ Թամրազյան, Հայկ Համբարձումյան:*

*«Բանբեր Մատենադարանի» 36, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
ին-տ. Երևան, 2023, 304 էջ:*

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ
PUBLICATIONS
ПУБЛИКАЦИИ

ԷՍԹԵՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ*

DOI:10.57155/FHGB4992

ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԻՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ
ՏԵՍԻԼ-ՀԱՐՑՈՒՄԸ
(ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ)

Բանալի բառեր՝ Գրիգոր Լուսավորիչ, տեսիլ, քարոզ, թարգմանություն, հոգու և մարմնի երկխոսություն, բնագրի հրատարակություն:

Գրիգոր Լուսավորչի կյանքի, գործունեության և ուսմունքի մասին բնագրերը լայն շրջանառություն են ունեցել Մերձավոր Արևելքի քրիստոնյաների շրջանում: Դրանք թարգմանվել և ընդօրինակվել են հայերեն, ասորերեն, վրացերեն, ղպտերեն պահպանված միջնադարյան գրավոր հուշարձաններում:

Լուսավորչի շուրջ հյուսված հսկայածավալ մատենագրությունը պարունակում է ինչպես կանոնիկ գրվածքներ, ճառեր, մեկնություններ, վարքեր, այնպես էլ պարականոններ, տեսիլներ: Սույն հոդվածում կհետազոտենք միջնադարյան հայկական աղբյուրներում բազմիցս ընդօրինակված և համեմատաբար քիչ ուսումնասիրված ստեղծագործություններից մեկը՝ Գրիգոր Լուսավորչի անունով շրջանառվող տեսիլ-հարցումը¹:

Տեսիլի ծագման և բովանդակային հարցերը 1900-ականների կեսերից սկսած եղել են հայ հետազոտողների հետաքրքրության առարկան: Վերջիններս փորձել են պարզել, թե երբ է գրվել տեսիլը, ինչ աղբյուրներից է ազդված և կամ

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, կրտսեր գիտաշխատող, esterpetrosyan91@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ սեպտեմբերի 6, 2023, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ նոյեմբերի 11, 2023 թ.:

¹ Զվիթթել Լուսավորչի Վաղարշապատի տեսիլի հետ, որը նկարագրված է Ագաթանգեղոսի Պատմության մեջ: Այդ տեսիլում Լուսավորչին ակամատես է լինում, թե ինչպես է Աստծո Ուրիմ երկնից իջնում և ցույց տալիս հոգևոր առաջին կառույցի տեղը: Տե՛ս Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Արամ Տեր-Ղևոնդյանի, Երևան, 1983, էջ 412-427:

ինչ դավանաբանական հարցեր են արծարծվում դրանում: Մինչ այս կատարված հետազոտությունները նվիրված են տեսիլի մեկ բնագրի, կամ դրա մի հատվածի ուսումնասիրությանը: Սակայն այն չի դիտարկվել ձեռագրային ավանդույթի համատեքստում կամ տարբեր խմբագրությունների համեմատության առումով: Խորապես չի ուսումնասիրվել դրա նշանակությունը հայ գրականության, կրոնական պատմության խնդիրների առնչությամբ: Տեսիլի ծագման ժամանակաշրջանի, շրջանակների, նպատակի հանգամանքները մնում են բաց, մանրամասնորեն չի դիտարկվել դրա՝ հայ-ասորական գրական, մշակութային և կրոնական կապերի արգասիք լինելու հավանականությունը:

Տեսիլների ժանրը բնութագրելու համար համաշխարհային գրականության մեջ օգտագործվում է հունարեն ἄποκάλυψις եզրույթը («հայտնություն, բացահայտում»): Այն գործածության մեջ է մտել համեմատաբար ուշ շրջանում, թեև որոշ եբրայական, քրիստոնեական և գնոստիկյան բնագրեր հենց ձեռագրերում վերնագրված են ապոկալիպսիս: Քանի որ այս ժանրի բնագրերի մեծ մասում եզրույթի կիրառությունը հստակ չէ, առաջ է գալիս նմանատիպ բովանդակությանը տարբեր գրվածքների դասակարգման խնդիր²:

Ժանրին պատկանող տեքստերն ունեն բովանդակային որոշակի առանձնահատկություններ՝ հայտնություն, որի միջոցով պատկերանում է բովանդակությունը, ճանապարհորդություն դեպի անդրաշխարհ, փրկության և հարության տեսարանների նկարագրություններ, հրեշտականման կամ սատանայական արարածների ներգրավվածություն և այլն³: Սակայն ժանրին պատկանող երկերի միջև կան նաև զգալի զանազանություններ, որովհետև դրանք ծագել են այլևայլ աղբյուրներից և ստեղծվել տարբեր միջավայրներում: Յուրաքանչյուր բնագիր ունի իր առանձնահատկությունները և կարող է պարունակել վերը թվարկված ոչ բոլոր կետերը: Այնուամենայնիվ, դրանցից գոնե մի քանիսի առկայությունը պարտադիր է՝ երկը տեսիլ համարելու համար:

Անդրադառնալով նմանատիպ գրվածքների դասակարգման հարցին՝ Աստվածաշնչյան գրականության ընկերության դեռևս 1979 թվականին հրատարակված գրքում առաջ է քաշվել հետևյալ սահմանումը՝ «Ապոկալիպսիսը պատմողական կառուցվածք ունեցող, հայտնության թեման ներկայացնող գրական ժանր է, որում այլաշխարհիկ էակի միջնորդությամբ մարդը (ստացողը) ստանում է հայտնություն՝ բացահայտելով մի անդրանցական իրականություն, որը և՛ ժամանակային է, որքանով որ ենթադրում է վախճանաբանական փրկու-

² *Apocalypse: The Morphology of a Genre*, ed. by **J. J. Collins** (Semeia, no. 14), SBL, 1979, p. 2-3.

³ Նույն տեղում, էջ 5-8:

թյուն, և՛ տարածական՝ այնքանով, որքանով ներառում է մեկ այլ՝ գերբնական աշխարհ»⁴:

Այսպիսով ժանրից դուրս են մնում մարգարեությունները, գուշակությունները, անհայտը բացահայտող կանխասացությունները, քանի որ դրանցից յուրաքանչյուրը միայն մեկ կամ երկու կետով է համապատասխանում սահմանմանը:

Լուսավորչի տեսիլի բովանդակությունը բավարարում է Աստվածաշնչյան գրականության ընկերության սահմանած ձևակերպմանը: Առկա է հայտնության պատմություն, որտեղ գործող անձանց թվում կա առեղծվածային էակ՝ հրեշտակ, որի հետ երկխոսության միջոցով ս. Գրիգորը բացահայտում է այլաշխարհի գաղտնիքները և պարզում, թե ինչ է սպասվում ֆիզիկական մահից հետո:

Հայերեն ձեռագրերում Լուսավորչի տեսիլը հաճախ ընդօրինակվել է ժողովածուներում, ճառընտիրներում կամ ոսկեփորիկներում և վերնագրվել «տեսիլ», «հարցումն», «հարցմունք», «պատմութիւն» կամ «հարցաքննութիւն»:

Բնագիրը աստվածաբանական երկասիրություն չէ, այլ հավատացյալներին ուղղված հանրամատչելի բարոյախոսական քարոզ: Դրանում տեղ գտած սրբակենցաղության քարոզն ուղղված է լայն լսարանի, հետևաբար արտահայտված գաղափարները պարզ են, ձևակերպումները՝ մատչելի: Դյուրահաղորդ լինելուն նպաստում է նաև տեսիլը երկխոսության և հարցուպատասխանի ձևով ներկայացնելը:

Տեսիլում նկարագրվում են երևակայական վայրեր, իրադարձություններ և զգացողություններ, որոնք մահացածի հոգին տեսնում և զգում է մարմնից անջատվելուց հետո՝ որպես այս աշխարհում գործած տարբեր ծանրության մեղքերի հետևանք: Այսպիսով եկեղեցու դավանած բարոյախրատական նորմերը, խոստացվելիք պատիժներն ու պարգևատրումները տեսիլի միջոցով դադարում են վերացական լինելուց և դառնում առարկայական ու շոշափելի, ընկալելի հավատացյալի համար:

Համաձայն բնագրի՝ Լուսավորիչը միայնացել և մտորում է մարդկանց հոգիների մասին, այն մասին, թե ինչ է լինում մահից հետո: Անսայով Սբ. Գրիգորի խնդրանքին՝ Աստված երկնքից հրեշտակ է ուղարկում, որը տալիս է Լուսավորչին հուզող հարցերի պատասխանները: Բնագրերում անհամաձայնություն կա սրբի գտնվելու վայրի մասին: Երբեմն չի նշվում, թե որտեղ էր նա գտնվում (ՄՄ 991, ՄՄ 992), որոշ բնագրերում հստակեցվում է, որ տեսիլը տեղի է ունենում Մանեա այրում (ՄՄ 1475, ՄՄ 2004, Վնտկ. 570) կամ անանուն մի քարանձա-

⁴ “Apocalypse is a genre of revelatory literature with a narrative framework, in which a revelation is mediated by an otherworldly being to a human recipient, disclosing a transcendent reality which is both temporal, insofar as it envisages eschatological salvation, and spatial insofar as it involves another, supernatural world.” Տե՛ս նույն տեղում, էջ 10:

վում (ՄՄ 2546), իսկ մի քանիսում էլ հիշատակվում է անհայտ ճգնարան «անապատը» (ՄՄ 11, ՄՄ 2111): Մեզ հայտնի մեկ այլ բնագրում էլ՝ ՄՄ 3208, գրված է «եմուտ ի սենեակ եկեղեցոյն»: Բնագրերից մի քանիսում պատասխանողը Գաբրիել հրեշտակապետն է (ՄՄ 696, ՄՄ 991, ՄՄ 992, ՄՄ 2782, ՄՄ 2890), երբեմն՝ Միքայելը (ՄՄ 682, ՄՄ 2168, ՄՄ 2245, ՄՄ 3237), սակայն մեծ մասամբ հանդես է գալիս անանուն մի հրեշտակ: Տեսիլը սովորաբար վերագրվում է Սբ. Գրիգոր Լուսավորչին: Նրա անունը նշվում է բացառապես խորագրերում կամ բնագրի առաջին տողում: Բուն տեքստում հիշատակվում է միայն Սբ. Գրիգոր անունը: Ավելին, Լուսավորչի անունը բացակայում է մի շարք բնագրերի խորագրերում, որոնցում պարզապես կարդում ենք՝ «տեսիլ սբ. Գրիգորի», առանց լրացուցիչ հստակեցման (ՄՄ 2650, Վնտկ. 617): Երբեմն էլ նրա անունը բնագրերում հիշատակվում է Գրիգորիոս տարբերակով (ՄՄ 2650, Վնտկ. 570):

Հավանաբար տեսիլն ի սկզբանե չի կապվել Լուսավորչի անվան հետ, այլ նրան է վերագրվել հետագայում՝ բնագիրն ավելի արժանահավատ և ընդունելի դարձնելու միտումով: Այս նպատակով են նաև հետագա որոշ բնագրերում հստակեցվել հրեշտակների անունները, ինչպես նաև այրի անվանումը, որտեղ տեղի է ունենում հայտնությունը: Անանուն կամ անհայտ անձանց վերագրվող գրվածքները վստահելի և ընդունելի դարձնելու համար հետագա գրիչները դրանք երբեմն կապել են հայտնի և հեղինակավոր գործիչների անունների հետ՝ դրանով կարևորություն և ազդեցություն տալով տեքստին⁵: Այսպիսով, փաստորեն, կարող ենք խոսել Կեղծ-Լուսավորչի տեսիլի մասին: Այս բնորոշումը ոչ միայն կվերհանի դրա ծագման հետ կապված խնդիրները, այլև կօգնի հետագա հետազոտողին և ընթերցողին՝ այն շփոթել Սբ. Գրիգոր Լուսավորչի Վաղարշապատի տեսիլի հետ:

Տեսիլի՝ այլ լեզվից թարգմանված լինելու հնարավորությունը, եթե չհաշվենք մեկ-երկու հակիրճ ակնարկ, որոնք կքննարկենք ստորև, դուրս է մնացել հետազոտողների ուշադրությունից: Մեծ մասամբ կասկածի տակ չի դրվել նաև տեսիլը Գրիգոր Լուսավորչին վերագրելու հանգամանքը, ինչն ավելի քան բնական է, քանի որ, ինչպես նշեցինք, հայերեն պահպանված տեսիլի բնագրերի զգալի մասում հստակորեն նշվում է Լուսավորչի անունը: Տեսիլի հետագայում գրվելու և դրա արժեքը բարձրացնելու միտումով Լուսավորչին վերագրելու

⁵ Այդպիսի օրինակ է արաբերեն զարշունիով (ասորաաա արաբերեն) պահպանված և ձեռագրերում բազմիցս ընդօրինակված Սբ. Գրիգորի տեսիլը, որը հետագա աղբյուրներում գրիչները վերագրել են Գրիգոր Նյուսացուն կամ Գրիգոր Նազիանզացուն: Տե՛ս ՄՄ Այլալեզու ձեռագիր 2^ա 176, 14ա-33բ:

Georg Graf, *Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur*, vol 1, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1944, p. 273-276:

կարծիք է հայտնել Լևոն Խաչիկյանը⁶: Հարցը հետաքրքրել է նաև Նիկողայոս Մառնին, որն այդ կապակցությունը գրել է՝ «Տեսիլը ազգային սուրբին վերագրելը հեշտութեամբ կարող էր լինել, ի նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայոց Լուսաւորիչը, ըստ վարուց, ճիշտ որ տեսել էր Տեսիլք, թէպէտ այլ բովանդակութեամբ»⁷:

Վենետիկի Մխիթարյան Մատենադարանի ձեռագրացուցակում կազմողները «Գ Մաշտոց»-ի նկարագրության մեջ՝ Լուսավորչի տեսիլին վերաբերող հատվածում նշել են հետևյալը՝ «Ձեռագիրներէն ոմանց մէջ Տեսիլ եւս խորագրուած է: Անվաւեր գրուածիս ծագումը դեռ անորոշ կը մնայ, սակայն միջնադարեան ըլլալն ինչ ինչ բառերէն եւս բացատրութիւններէն իսկ յայտնի կը տեսնուի: Զայն ներկայացնող մեր Ձեռագրաց մէջ հնագոյնը կրնայ համարուիլ Մաշտոցս: Տեսիլս յերկրեալ է գլխաւորապէս Պօղոսի եւ Աստուածածնի Տեսլեանց վրայ. բայց անանունն իր կեղծիքը պարտակելու համար Յաճախապատումէն (ՓՆ. Ճառ, եր. 151 եւն) եւս փոխառութիւններ ըրած է. հետեւաբար է. դարէն շատ վերջը խմբագրուած ըլլալու է, Կայանագրացմէ յուղուած խնդրոյ առիթով մը: Կայանները (գէթ ստորինք) թէպէտեւ խաւարչուտ են եւ ի պատիժ մեղաց կարգեալ, բայց ըստ հեղինակին երկրիս վրայ կատարուած ողորմութեանց, աղօթից եւ պատարագաց ձեռքով վախճանեալ հոգիք կը զերծանին անտի եւ աստուածտեսութեան կը հասնին»⁸: Այս համառոտ դիտարկումը բարձրացրել է տեսիլի ծագման, խմբագրման ժամանակաշրջանի, դրանում արծարծվող դավանաբանական խնդիրների հարցերը և ակնարկել պատասխանները գտնելու բանալիներ: Այդ հարցերից յուրաքանչյուրը կարոտ է առանձին, համակողմանի ուսումնասիրության, որն անհնարին կլինի առանց համապատասխան գործիքակազմի առկայության: Իզուր չէ, որ որպէս հետազոտության առաջին քայլ, ձեռնարկել ենք համեմատական բնագրի հրատարակությունը:

Վիեննայի Մխիթարյան Մատենադարանի հայերեն ձեռագրերի ցուցակի Հ^մ 170 ձեռագրի նկարագրության մեջ Հակոբոս Տաշյանը տեսիլի բնագրի նկարագրությունից հետո ավելացրել է՝ «Հմմտ. ասորականը»⁹: Տաշյանը, փաստորեն,

⁶ Լ. Խաչիկյան, «Օտարալեզու հայ գրականությունը չորրորդ դարում (Ներսես Պարթևի և Եպիփանի նորահայտ «Հարցման» առիթով)», ՊՔՀ, № 3, 1973, էջ 35:

⁷ Ե. Մառ, Ամառային ուղևորութիւնից դէպ ի Հայս: Նկարագրութիւններ և քաղաքներ հայկական ձեռագրերից, Թարգմ. ՈՖ. Անտիբեան, Վիեննա, 1892, 67-82, էջ 68:

⁸ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, կազմեցին Հ. Բարսեղ եւ Հ. Գրիգոր Սարգիսեան, հ. Գ, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1966, էջ 67-68:

⁹ Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, հ. Ա, Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 1895, էջ 484:

ակնարկել է ասորերեն սկզբնագրի մասին, որից, հավանաբար, թարգմանվել է ուսումնասիրվելիք տեսիլը: Այլ տեղեկություններ այդ առեղծվածային բնագրի մասին, ցավոք, նա չի բերել¹⁰:

Ասորերենից թարգմանված լինելու հանգամանքը նշում է նաև Զարբհանալյանը: Նա անդրադարձել է այսպես կոչված «Անվաւեր» կամ «Անհատազատ» երկասիրություններին, որոնց թվում են նաև Սբ. Գրիգորի տեսիլը և Աստվածածնի պատմությունը: Զարբհանալյանը ընդգծել է, որ «անհատազատ» գրվածքներից շատերը «...մեծ հնութիւն պէտք է ունենան, կամ յառաջ քան զժամանակ Թանգմանչաց՝ և կամ անոնց դարուն պատկանելով», ապա հավելել, որ այդ գրությունները, որոնք, ամենայն հավանականութեամբ, թարգմանված են եղել ասորերենից, հետագայում ձեռքից ձեռք անցնելով և բազմիցս ընդօրինակվելով՝ հաճախ կորցրել են բնագրային նախնական առանձնահատկութիւնները: Զարբհանալյանը նաև կարծիք է հայտնել, որ նման երկասիրութիւնները տարածված էին քրիստոնեութեան Բ դարում գնոստիկյան աղանդավորների շրջանում, և հայերեն են թարգմանվել ասորերենից: Որպես վերջինի ապացույց՝ մեջբերել է հատված իր ձեռքի տակ եղած մի գրչագրից, որում թվարկված են հայ մատենագրութեան մեջ տեղ գտած «անվաւեր» գրքերի վերնագրեր՝ պնդելով հետևյալը՝ «Այս են անուանք ութևտասն սուտ գրոց որ եկեալ ի հերձուածող Ասորոց և ոչ յուղղափառաց Ասորոցն»: Թեև նշվել է տասնութ գիրք, սակայն ցանկում տեսնում ենք միայն տասնվեց վերնագիր՝ «Աղամայ կտակն, Ճիռն օրհնութեան, Փիփիանն, Գորտոսակն, Կիրակոսակն, Դոսիմովն, Պետրոսի տեսիլն, Դիաթիկն, Աստուածածնի պատմութիւնն, Սեբիոսն, Փիւռհոնացիքն, Մանկութեան աւետարանն, Մանեայ մեկնութիւն աւետարանի», ինչպես նաև ավելի ուշ թարգմանված՝ «Լուսաւորչի տեսիլն, Զանթաքչելի մատեանն և Գրիգորիսի և Բարսեղի հարցմունք»¹¹: Զարբհանալյանը, ցավոք, չի մանրամասնել, թե ո՞ր գրչագրի մասին է խոսքը: Այն հայտնաբերելու մեր փորձերը դեռևս հաջողութեան չեն հասել:

Զարբհանալյանի անվավեր գրերի ցանկին զուգահեռ պահպանվել է տասնվեց անուն նշող մեկ այլ ցանկ, որում հիշատակվում են միևնույն գրքերի անունները: Յանկը տեղ է գտել ՄՄ 1869 ձեռագրում (ԺՁ դ., թ. 391բ)՝ «Այս են անուանք ԺՁ սուտ գրոցն, որ եկեալ ի հերձուածող ասորոցն և ոչ ի յուղղափառ ասորոցն, իմանայք որ է այս՝ Աղամայ կտակն, Ճիռն աւրհնութեան, Փիփիեանն,

¹⁰ Տաշյանի ակնարկած ասորերեն բնագիրը գտնելու փորձով կապվեցինք Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության հայրերի հետ՝ չնչին հույս ունենալով, որ միաբանությունում պահվում է ասորերեն մի ձեռագիր, որում տեղ է գտել ասորերեն տեսիլը կամ դրա գոյության մասին որևէ հիշատակություն, որին էլ ծանոթ լինելով հղում է կատարել ցուցակի հեղինակը: Սակայն որոնումները դրական արդյունք չտվեցին:

¹¹ Գ. Զարբհանալեան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց (Դ-ԺԳ), Վենետիկ, 1889, էջ 19-20:

Գորտոսական, Կիրակոսական, Ղոսիմոն, Պետրոսի տեսիլն, Գիաթեկն, Աստուածածնին պատմություն, Սեբիոսն, Փիլոհոնացիքն, Մանկություն տեառն, Լուսաւորչին տեսիլքն, Զանթագչելի մատեանսն, Գրիգորիսի և Բարսղի հրացմունք, զՄանեայ մեկնութիւն աւետարանի, և որ հաւատայ նոցա՝ նզովի»¹²:

Բարսեղ Սարգիսեանը համեմատել է եզր Մարգարեի հարցաքննությունը Լուսավորչի տեսիլի հետ՝ վերհանելով դրանց մերձավոր նմանությունները: Երկու տեսիլների մեզ հայտնի հնագույն ընդօրինակությունները տեղ են գտել Ս. Ղազարի ձեռագրատան 1208 թվականին գրված «Գ Մաշտոց»-ում¹³: Սարգիսեանը կարծիք է հայտնել, թե գուցե Սբ. Գրիգորի տեսիլը հայերենով գրված ստեղծագործություն չէ և ի սկզբանե վերագրված չի եղել Լուսավորչին. «...կարելի է ըսել, թէ Գր. ընծայուած Հարցաքննութեան սկզբնագիրն՝ ոչ հայերէն լեզուով գրուած էր և ոչ այլ Գրիգորի անունը կը կրէր իւր վերայ, այլ ասորի կամ պարսիկ լեզուով, և եզրի՝ կամ բոլորովին մի այլ մակագրութեամբ»¹⁴:

Այս փուլում դժվար է հստակ պնդել՝ արդյո՞ք Լուսավորչի տեսիլը թարգմանված է ասորերենից, ինչպես կարծիք են հայտնել վերոհիշյալ հեղինակները, թե՞ այն իսկապես ստեղծվել է հայկական միջավայրում, ինչպես ենթադրել են մյուսները, հատկապես, որովհետև մեզ չի հասել ասորերեն որևէ օրինակ¹⁵: Սակայն կան վկայություններ և նշաններ, որոնք ցույց են տալիս, որ, այնուամենայնիվ, ասորական բնագիր կարող էր գոյություն ունենալ: Այս հարցերը, սակայն, դուրս են սույն հոդվածի սահմաններից:

Մեզ հետաքրքրող տեսիլի մասին հիշատակություն չկա այնպիսի հետազոտողների ցանկերում, ինչպես Ֆարբիցիուսը¹⁶, Տիլոն¹⁷, Թիշենդորֆը¹⁸: Այն դուրս

¹² ՄՄ 708 (ժէ-ժԸ դդ.), 110բ-112ա՝ «Ի Փերոդ ամի տեառն Աբրահամո եկին յԱսորոց ի Հայս արբ ոմանք քաջաբանք և կամէին սերմանել զաղանդն Նեստորի և նզովեալ հալածեցին, բայց ոմանք ընկալան և նոնա քարմանեցին նոցա զուտ գիրս զայսոսիկ՝ զԳորդասակ, զԿիրակոսակ, զՊողոսի տեսիլն, զԱդամայ ապաշխարութիւն, զՏիադէկ մանկութիւն Տեառն և զ[Ս]եբիոս, և զՃիսն օրհնութեան, և զԱնթագչելի մատեանս, զԱւետարանի մեկնութիւն զՄանեա: Եւ որ հաւատա՝ նզովեալ լիցի, ամէն»: Հմմտ. ՄՄ 610 (ժԳ դ.), 57աբ:

¹³ Բ. Սարգիսեան, Ուսումնասիրությունք Հին կտակարանի անվաւեր գրոց վրայ, Վենետիկ, 1898, էջ 452:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 473:

¹⁵ Մեզ հայտնի ասորական ձեռագրերի հավաքածուներում չկա որևէ հիշատակություն ասորերենով գրված մի բնագրի մասին, որը համապատասխաներ տեսիլի հայերեն տեխստին: Այս փաստը, իհարկե, չի բացառում, որ այդպիսին գոյություն ունեցել է կամ ունի, և գուցե թափնված է մեզ անհայտ որևէ ձեռագրի էջերում:

¹⁶ Johann Albert Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti*, vol. 1., Hamburg, 1743.

¹⁷ Johann Karl Thilo, *Codex apocryphus Novi Testamenti*, vol. 1, Leipzig, 1832.

¹⁸ Constantin von Tischendorf, *Evangelia apocrypha*, Lipsiae, Avenarius et Mendelssohn, 1853.

է մնացել նաև ինչպես միջնադարյան հեղինակների, այնպես էլ նորօրյա ուսումնասիրողների կազմած՝ Ն. Էմինի պարականոնների,¹⁹ Սամուել Անեցու հայտնի ժամանակագրության սուտ գրերի,²⁰ Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմութիւն Հայոց»-ի ցանկերից²¹: Բացակայում է նաև Սարգիս Շնորհալու աշխատությունից²² և Վենետիկի Միսիթարյանների հրատարակած անկանոն գրքերի շարքերից²³:

Տեսիլին անդրադարձել է Անասյանը «Հայկական մատենագրություն» գրքի «Անկանոն կամ Անվավեր գրքեր» բաժնում: Անասյանն անհամաձայնություն է հայտնել տեսիլն անկանոնների շարքին դասելու գաղափարին՝ պատճառաբանելով, որ թեև այն բովանդակությամբ Աստվածաշնչյան շրջանակին չի պատկանում, բայց այդպիսին է հայ մատենագրության գրեթե հիսուն տոկոսը, և ճիշտ չի լինի պարականոն տերմինը տարածել բոլորի վրա²⁴:

Սբ. Գրիգորի և Աստվածածնի տեսիլները հիշատակվում են Հայ աստվածաբան, պատմագիր, մանկավարժ Վանական Վարդապետ Տավուշեցու (1181-1251 թթ.) «Գիրք Հարցմանց»-ի «անընդունելի» գրքերի շարքում²⁵:

Լուսավորչի տեսիլի բնագիրը հատվածաբար հրատարակվել է մի քանի աշխատանություններում: Դրանց թվում է Բարսեղ Սարգիսեանի վերոնշյալ աշխատությունը: 2018 թվականին Մայքլ Սթոունը հրատարակել է տեսիլի մի ամբողջական բնագիր՝ անգլերեն թարգմանության ուղեկցությամբ: Հոդվածը ներառում է եղմ. 1293 ձեռագրի (ԺԴ դար) 269բ-279բ էջերին տեղ գտած բնագրի

¹⁹ Н. О. Эмин, “Список армянских апокрифов, составленный по каталогу рукописей Эчмиадзинской Библиотеки, изданному в 1863 году в Тифлисе”, *Переводы и статьи Н. О. Эмина по духовной армянской литературе (за 1859-1882 гг.): апокрифы, жития, слова и др.*, Москва, 1897, с. 339-344.

²⁰ Սամուել Անեցի, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչեւ ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ, աշխ.՝ Ա. Հայրապետեանի, Կ. Մաթեոսեանի, խմբ.՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Երևան, 2011, էջ 95:

²¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխ.՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 51:

²² Սարգիս Շնորհալի, Մեկնութիւն եօթանց թղթոց կաթողիկեայց, Կոստանդինուպօլիս, 1826, էջ 398-399:

²³ Թանգարան հին և նոր նախնեաց, հ. Ա, Անկանոն գիրք Հին Կտակարանաց, կազմ. Ս. Յովսեփեան, Վենետիկ, 1896: Նաև՝ Թանգարան հայկական հին և նոր դպրութեանց, հ. Բ, Անկանոն գիրք նոր Կտակարանաց, կազմ. Ե. Տայեցի, Վենետիկ, 1898: Նաև՝ Թանգարան հայկական հին և նոր դպրութեանց, հտ. Գ, Անկանոն գիրք Առաքելականք, կազմ. Ք. Ջրաքեան, Վենետիկ, 1904:

²⁴ Հ. Անասյան, Հայկական մատենագրություն, Ե-ժԼ դդ., հ. Ա, Երևան, 1959, էջ 908:

²⁵ Մ. Մամյան, «Վանկոպյան աւետարան»-ը՝ հայ միջնադարյան արգելված գրերի ցանկերում», *ԲՄ* № 25, 2018 (էջ 166-186), էջ 182-183:

Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Դ, կազմ. Ն. արք. Պողոսեան, Երուսաղեմ, 1969, էջ 484:

տեքստը, որն ուղեկցվում է բնագրի ծագման շուրջ համառոտ ուսումնասիրությունում²⁶: Տեսիլի ամփոփ խմբագրություններ պահպանվել են հայսմավուրքների ինչպես ձեռագիր, այնպես էլ տպագիր օրինակներում²⁷:

Որոշ հետազոտողների ուշադրությունը գրավել է տեսիլում տեղ գտած հոգու և մարմնի միջև երկխոսության հատվածը: Դրան անդրադարձել է Ն. Մառը՝ նա հատվածը թարգմանել և հրատարակել է ռուսերեն²⁸, ինչպես նաև քննություն է ենթարկել հոգու ու մարմնի վեճի ազդեցությունը հետագա հեղինակների աշխատանքների վրա²⁹:

Աելիտա Դոլուխանյանն ուսումնասիրել է տեսիլի ընդհանուր դրույթները՝ շոշափելով դրա փրկիսոփայական և մարդաբանական կողմերը: Նա փորձել է գտնել նման մտածողության արմատները (հատկապես մարմնի և հոգու միջև վեճը կամ երկխոսությունը) հեթանոսական ժամանակի, Հին եգիպտական, պարսկական, ասորաբաբելական, բյուզանդական և հին սլավոնական աղբյուրներում, հնդկական ժողովրդական երգերում և ցույց տալ, որ նմանատիպ փրկիսոփայական հարցեր կամ անհանգստություններ բարձրաձայնվել են նաև նախկինում: Ըստ Դոլուխանյանի՝ Լուսավորչի տեսիլը լայն տարածում է գտել միջնադարյան հայ գրականության մեջ: Դրանից ազդվելով ստեղծագործել են մասնավորապես Խաչատուր Կեչառեցին, Գրիգորիս Աղթամարցին, Բուղաղ օղլի Լազի խանը, Ղուկիանոս Կարնեցին և այլն³⁰:

Հոգու և մարմնի երկխոսությունը ռուս բանասեր Ֆյոդոր Բատյուշկովի մենագրության հիմնական հետազոտության առարկան է: Գրքում համակողմանի և մանրամասն քննություն է ենթարկվել նաև Լուսավորչի տեսիլում տեղ գտած վեճը³¹:

Ասատուր Մնացականյանը հպանցիկ անդրադարձել է Լուսավորչի տեսիլին՝

²⁶ Michael Stone, “The Armenian Questions of St. Gregory. A Text Descended from 4 Ezra: Edition of Recension I,” *Le Muséon* 131 (1-2), 2018, pp. 141-172.

²⁷ Ձեռագիր օրինակների համար տե՛ս ՄՄ 1511 (էջ 323ա), ՄՄ 1533 (190բ): Տպագիր օրինակների համար տե՛ս Քաղոցի ԺԱ, Գեկտեմբերի ԺԹ հետևյալ հրատարակություններում՝ *Յալսմաւուրք*, Կ. Պոլիս, ի տպարանի Գրիգոր Մարզվանեցու, 1730: *Յալսմաւուրք*, Կ. պոլիս, ի տպարանի Գրիգոր Մարզվանեցու, 1706: *Յալսմաւուրք*, Կ. Պոլիս, ի տպարանի Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու, 1706-1708:

²⁸ Н. Марр. «Из летней поездки в Армению. Заметки и извлечения из армянских рукописей X— XVI», *Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества*, том VI, Санкт-Петербург, 1891-92 (с. 135-228), с. 159-175.

²⁹ Ն. Մառ, *Ամառային ուղեորությունից դէպ ի Հալս...*, էջ 67-82:

³⁰ Ա. Դոլուխանյան, «Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլի օտար աղերսները», *ԼՀԳ*, № 9, 1984, էջ 53-58:

³¹ Ф. Батюшков, *Спор души с телом в памятниках средневековой литературы. Опыт историко-сравнительного исследования*, Санкт-Петербург, 1891, с. 193-207.

այն համարելով ժ-ժԴ դարերում հակաթոնդրակյան պայքարի հետևանքով ստեղծված գրություններից մեկը³²:

Ակնհայտ է, որ տեսիլը մեծ տարածում է ունեցել միջնադարում և բազմիցս ընդօրինակվել: Այն պահպանվել է նաև վրացերեն թարգմանությունում: Այս մասին հիշատակել է դեռևս Նիկողայոս Մառը՝ հղում անելով 1891 թվականի վրաց «Իվերիա» լրագրի 118 համարին³³:

Լուսավորչի տեսիլի վրացական աղբյուրներին անդրադարձել է վրացի բանասեր, պատմաբան Ալեքսանդր Խախանովը ժողովրդական էպոսի և պարականոնների ուսումնասիրությանը վերաբերող գրքում: Աշխատության մեջ առանձնացված է մի ենթագլուխ՝ նվիրված Սբ. Գրիգորի զրույցին հրեշտակի հետ, որտեղ նա գետեղել է տեսիլի հատվածական ուսերեն թարգմանություններ՝ ժԹ դարի մի ձեռագրի հիման վրա, անդրադարձել նաև հոգու և մարմնի միջև երկխոսությունը³⁴:

Վրացի բանասեր, գրականագետ Կոռնելի Կեկելիձեն «Վրաց հին գրականության պատմություն» գրքի առաջին հատորում առանձնացրել է պարականոններին վերաբերող մի բաժին: Դրանում հիշատակվում է վրացերենով գոյություն ունեցող պարականոնների մի ժողովածու, որ հայտնի է «Մարգարիտ» (ՅՆՐՅՁԼՈՇՕ) անունով և պահպանվել է մի շարք ձեռագրերում: Ամենավաղը՝ ժԼ դարի է, սակայն դրանում տեղ գտած առանձին տեսիլներն ու պատմությունները, անշուշտ, առավել վաղեմություն ունեն: Դրանց շարքում յոթներորդը Գրիգոր Լուսավորչի և հրեշտակի միջև հարց ու պատասխանի պատմությունն է: Կեկելիձեն հստակորեն նշել է, որ պատմությունը Հայաստանի Գրիգոր Լուսավորչի մասին է³⁵:

2009 թվականին լույս տեսած «Հին վրացական գրականության թարգմանված երկեր» ծանրակշիռ աշխատության Գ հատորում էնրիկո Գաբիձաշվիլին տեղեկություններ է տալիս վրացերեն թարգմանված բնագրերի մասին՝ մանրամասն անդրադառնալով պարականոն գրվածքներին: Գիրքը ներառում է յուրաքանչյուր բնագրի հետ կապված ամփոփ տեղեկություններ, ձեռագրերի ցանկեր, հրատարակությունների հղումներ: Գրքում անդրադարձ կա Լուսավորչի տեսիլին, մեջբերվում են ձեռագրային տվյալներ և նշվում է, որ թարգմանված

³² Աս. Մնացականյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956, էջ 620-621:

³³ Ն. Մառ, Ամառային ուղեորությունից դեպի Հայաստան..., էջ 68:

³⁴ А. Х. Хаханов, Очерки по истории грузинской словесности, Москва, 1895, с. 222-226.

³⁵ ՅՈՐՆԵՂՈ ՅՅՅԵԼՈԺԵ [Կոռնելի Կեկելիձե], Ժველი ქართული ლიტერატურის ისტორია [Վրաց հին գրականության պատմություն], հ. Ա, Թբիլիսի, 1980, էջ 451-453:

է հայերենից³⁶: Այսպիսով, կարելի է լուծված համարել վրացերենով պահպանված Սբ. Գրիգորի տեսիլի սկզբնաղբյուրի հարցը: Այն, հավանորեն, թարգմանվել է հայերեն մի օրինակից և ապա անցել ինքնուրույն զարգացման և խմբագրման ճանապարհ:

Հետաքրքրական է նաև, որ եղմ. 3681 ձեռագրի (ԺԸ դար) 287-315 էջերին տեղ է գտել Լուսավորչի տեսիլի հայատառ օսմաներեն մի թարգմանություն (գրիչ՝ Կարապետ Աբղ. Յամթեցի): Այս եզակի թարգմանությունը ևս խոսում է տեսիլի տարածվածության և ժամանակին ունեցած կարևորության մասին³⁷:

Տեսիլն իր արտացոլումն է գտել նաև հայ մանրանկարչության մեջ: ԺԸ դարում էջմիածնում գրված ՄՄ 1533 Հայսմավուրքի 190բ-191ա էջերին տեղ է գտել Լուսավորչի տեսիլի մի համառոտ խմբագրություն: Ձեռագիրը հագեցած է մանրանկարներով, դրանց թվում է Լուսավորչի և հրեշտակի գրույցի պատկերը 190բ էջի ձախակողմյան լուսանցքում՝ անմիջապես բնագրի սկզբում: Գրիգոր Լուսավորիչը պատկերված է երկու ձեռքերն իրենից դեպի ձախ ուղղած՝ կարծես ուղղորդելով ընթերցողի ուշադրությունը դեպի տեքստը: Նույն ուղղությամբ են պատկերված նաև հրեշտակի ձեռքերը: Գրիգոր Լուսավորիչը երկնագույն պարեգոտով է, որի վրայից կրում է մանուշակագույն փիլոն և խաչազարդ ուրար, գլուխն էլ ծածկում են երկնագույն խուլյրն ու լուսապսակը: Գունային հակադրության մեջ է ոսկեգօծ լուսապսակով հրեշտակի կերպարը՝ կարմրագույն թևերով, շագանակագույն շապիկով:

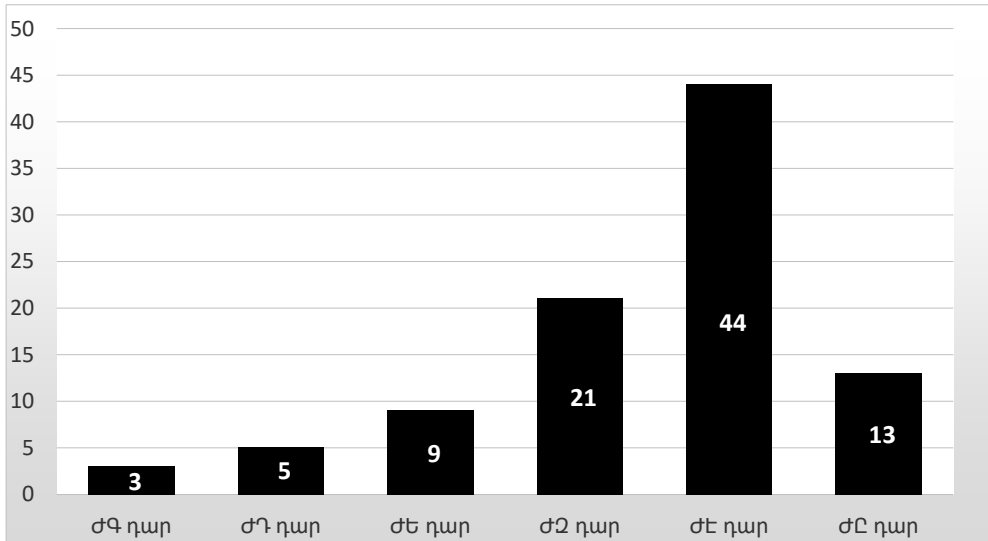
Մեզ է հասել Լուսավորչի տեսիլի ընդօրինակությամբ հարյուրից ավելի ձեռագիր, որ պահվում են Մաշտոցյան Մատենադարանում, Վենետիկի և Վիեննայի Մխիթարյան Միաբանություններում, Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանքում և ուրիշ մեծ ու փոքր ձեռագրատներում, վանքերում ու պահոցներում:

Ձեռագրերի մեծ մասը ԺԷ դարի է, իսկ ամենավաղ ընդօրինակությունները ԺԳ դարի են³⁸: Այնուամենայնիվ հավանական է, որ տեսիլը ստեղծվել է ավելի վաղ, քան վկայում են պահպանված նմուշները: Մեր կազմած ինստունհինգ ձեռագրի համեմատական աղյուսակում երևում է, թե որ դարաշրջանից քանի ձեռագիր է մեզ հասել: Սակայն անհրաժեշտ է զգուշավոր լինել և տարածվածության այս ցուցանիշները դիտարկել հայկական ձեռագրային ավանդույթի ողջ համատեքստում՝ հաշվի առնելով տարբեր ժամանակաշրջաններում գրչության զարթոնքի և անկման առանձնահատկությունները:

³⁶ **ენბრძოვ გაბობაშვილი [Էնրիկո Գաբիձաշվիլի]**, *ძველი ქართული მწერლობის ნათარგმნი ძეგლები. ბიბლიოლოგია, ეგზეტიკა, აპოკრიფები* [Հին վրացական գրականության թարգմանված երկերը], հտ. Գ, Քբիլխի, 2009, էջ 402-403:

³⁷ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. ԺԱ, կազմ. Ն. աբ. **Պողարեան**, Երուսաղեմ, 1991, էջ 112:

³⁸ Ձեռագրերի ընդօրինակման ժամանակը բերվել է ըստ ձեռագրացուցակների տվյալների:



Համեմատելով շորս տասնյակից ավելի ձեռագիր՝ առանձնացրել ենք տեսիլի մի քանի խմբագրություն, որոնք իրարից տարբերվում են բովանդակությամբ, շարադրանքով, մասերի հերթականությամբ և արձարժվող հարցերով: Ստորև հրատարակում ենք տեսիլի Ա խմբագրության բնագիրը: Առաջին անգամ կազմելով տեսիլի համեմատական բնագիրը՝ հիմք ենք ընդունել մեզ հասած ամենահին և համեմատաբար ամբողջական օրինակը՝ Վնտկ. 570: Համեմատության համար ընտրվել են հետևյալ ձեռագրերը՝

A = Վնտկ. 322 (ձեռ. թիւ 570), 1208 թ., 179ա-190բ,

B = ՄՄ 2546, ԺԴ դ., 313ա-21ա,

C = ՄՄ 1475, 1539 թ., 94ա-100բ,

D = ՄՄ 655, 1655 թ., 343ա-355,

E = ՄՄ 2004, ԺԶ դ., 149բ-162բ:

Այս խմբագրությանն են համապատասխանում նաև եղմ. 1293 (ԺԴ դ.) ձեռագրի տեքստը, ինչպես նաև ՄՄ 2576 (ԺԶ դ., 136բ-8բ) և ՄՄ 3206 (ԺԶ դ., 49ա-53ա) ձեռագրերում տեղ գտած բնագրերը: Խմբի ձեռագրերը բովանդակային առումով կրկնում են իրար, թեև տարբերությունները բազմաթիվ են: Տեսիլի բնագիրը տրոհել ենք առանձին մի քանի հատվածի՝

- մուտք
- մեղավորի հոգու և մարմնի վեճ
- մեղավորի հոգուն սպասվող աստիճաններ
- աղոթք, պատարագ, ողորմություն, պահք, խոստովանություն, ապաշխարություն, մեղք և հարակից հարցեր

- արդարի հոգու և մարմնի երկխոսություն
- արդարի հոգուն սպասվող աստիճաններ
- աստվածության ավտոն, երկինքների, հրեշտակների դասերի նկարագրություններ:

A և *E* տառանիշերով հիշատակված ձեռագրերն առանձնանում են սերտ նմանությամբ, ունեն նույն շարադրանքն ու կառուցվածքը: Մինչդեռ *B*, *C* և *D* բնագրերում դրվագների հաջորդականությունը խախտված է: Դրանցում չկա աղոթքի, պահքի, մեղքի, խոստովանության շուրջ հարցուպատասխանը: *D* ձեռագրի բնագիրը զատվում է շարքից իր վերջավորությամբ, որը ներկայացրել ենք առանձին՝ զետեղելով ամենավերջում:

Եղմ. 1293 ձեռագրի բնագիրը կրկնում է հիմք ձեռագրի բովանդակությունը, թեև որոշակի տարբերումներով: Ձեռագրի տպագրված տեքստի 39-րդ պարբերության շարունակությունը հոգու և մարմնի վեճն է, և հենց այստեղ է նկատվում հիմնական տարբերությունը: Այսպիսով Երուսաղեմի ձեռագրում հիմք ձեռագրի համեմատությամբ բացակայում է նույն հատվածը, որը չկա նաև *B*, *C* և *D* ձեռագրերում: Վերջին պնդումը ճիշտ է նաև ՄՄ 3206 ձեռագրի պարագայում:

ՄՄ 2576 ձեռագրի բնագիրը հագեցած է հապավումներով և անփույթ ընդօրինակություն է: Այն մոտ է *B*, *C* և *D* բնագրերին, սակայն պահքի, ապաշխարության վերաբերյալ քննարկումների կեսից տեքստն ընդհատվում է, և հետևում է այլ շարադրանք:

ՄՄ 2576, ՄՄ 655, *B* և *C* ձեռագրերում «եւ»-ը հանդես է գալիս «և» ձևով: Իսկ ՄՄ 2576 և ՄՄ 1475 ձեռագրում «աւ»-ը երբեմն փոխարինված է «օ» տառով: Վերջինիս կիրառությունը նկատվում է նաև ՄՄ 2004 ձեռագրում, որում չկա «եւ» կցագրի գործածություն, այլ ամենուր գրված է «և»: Այս առանձնատիպություններն ավելորդ ենք համարել տարբերակել տարբերումներում:

Բնագիրը կազմելիս հաշվի ենք առել *E* ձեռագրի գրչի ուղղումները: Այս ձեռագիրն անփույթ ընդօրինակություն է, որոշ հատվածներ բաց են թողնված, իսկ առանձին կապակցություններ կամ բառեր կրկնակի են բերվում:

Բնագիրը տրոհել ենք հայերենի կետադրության ժամանակակից կանոններին համապատասխան՝ պահպանելով գրաբարի ուղղագրության կանոնները:

ԲՆԱԳԻՐ

Հարցաֆննությին¹ սրբոյն² Գրիգորի Հայոց³ Լուսաւորչին, զոր եհարց⁴ գհրեշտակն⁵ Տեառն⁶ մինչ էր յայրին Մանեա⁷:

Յատուր⁸ միում⁹ շրջէր յանապատին¹⁰ սուրբն Գրիգորիոս¹¹ եւ¹² յանկարծակի զմտաւ ածեալ, եթէ¹³ զինչ են¹⁴ հոգիք մարդկան եւ¹⁵ ուր երթան¹⁶: Եւ¹⁷ ապա զֆատասուն տիւ եւ զֆատասուն¹⁸ գիշեր հաց¹⁹ ոչ եկեր²⁰ եւ ջուր ոչ արբ²¹, եւ ոչ դադարեաց ի լալոյ, եւ անկեալ ի վերայ երեսաց իւրոց²² եւ ասէ²³. «Ո՛վ²⁴ Տէր բարերար²⁵, առաքեա առ իս զհրեշտակ քո²⁶, որ եկեալ²⁷ ցուցանէ²⁸ ինձ յաղագս²⁹ հոգոց³⁰ արդարոց եւ մեղատուրաց³¹, եթէ³² ուր երթան³³ յորժամ ելանեն³⁴ ի մարմնոյն³⁵ եւ կամ որպէ՛ս³⁶ հանգչին³⁷:

Եւ³⁸ առաքեաց Տէր զհրեշտակ³⁹ իւր առ նա⁴⁰ եւ ասէ՛ «Զինչ խնդրես⁴¹, զի⁴² կատարեցից⁴³»:

1 BCD պատմութիւն

2 B սրբոյ

3 B չիք

4 C + ընդ D չիք E էհարց

5 BE հրեշտակն C հրեշտակին D հրեշտակէն + ընկալաւ

6 C Աստուծոյ

7 B չիք B + վասն հոգոց մարդկան աւգնեա տէր Յիսուս Քրիստոս CE մանեալ D չիք տեառն մինչ էր յայրին մանեա

8 D ատուր

9 BC + յորժամ D + յորում

10 B յանապատ D յանապատի

11 D Գրիգոր

12 B չիք

13 BCD զմտաւ էած (D ած) թէ քիս զմտաւ ածեալ եթէ

14 BD լինիցին C լինին

15 BD + կամ C կամ

16 D + յորժամ ելանեն ի մարմնոյն

17 B չիք

18 A զիս ... զիս D ֆատասուն... ֆատասուն

19 BCD չիք

20 E էկեր

21 BCD էարբ քիս ջուր ոչ արբ

22 BCD չիք եւ անկեալ ի վերայ երեսաց իւրոց

23 B ասելով քիս եւ ասէ CE ասէր C + այսպէս

24 B չիք

25 C բարերար տէր քիս տէր բարերար

26 B զհրեշտակ քո առ իս քիս առ իս զհրեշտակ քո

27 BCD չիք

28 BD ծանուցանէ C պատմեցէ

29 B վասն

30 BC + մարդկան

31 C մարդկան քիս արդարոց եւ մեղատուրաց D մեղատուրեաց

32 BCD թէ

33 E երթալ

34 D ելանել

35 E մարմնոյն

36 D ուր

37 ABE հանկչին

38 B չիք BD + ապալ

39 DE զհրեշտակն

40 BCD սուրբն գրիգոր (B սուրբ գրիգորիոս) քիս նա

41 BCD խնդիր + է քո C + ունիս

42 D ֆանգի

43 E չիք եւ ասէ զինչ խնդրես զի կատարեցից

44 Ասէ⁴⁵ սուրբն Գրիգոր⁴⁶. «Ո՞վ ես դու»:

47 Ասէ հրեշտակն. «Հոգեղէն⁴⁸ եմ ես եւ⁴⁹ հրեշտակ եմ անտեսանելի⁵⁰»:

Ասէ սուրբն Գրիգորիոս⁵¹. «Արդ, որովհետեւ առաքեցար առ իս, ծանո⁵² ինձ վասն հոգոց մարդկան, թէ զի՞նչ լինին⁵³»:

Ասէ հրեշտակն. «Զի՞նչ ասեմ⁵⁴, զի կարի չար է⁵⁵ մահ մեղատրին: ⁵⁶Յորժամ ելանէ⁵⁷ հոգի մեղատրին⁵⁸, ապա իմանայ գտելի⁵⁹ տանջանացն⁶⁰ գեհեներին⁶¹ եւ զխաւարն աղշամաղջին⁶², որ կայ եւ⁶³ պահի նմա»:

Յայնժամ տրամեցաւ սուրբն Գրիգորիոս⁶⁴ եւ ասէ⁶⁵. «Եթէ այդ⁶⁶ այդպէս է, ապա⁶⁷ երանի է⁶⁸ շեղելոցն, որոյ ոչ⁶⁹ ելին⁷⁰ յորովայնէ⁷¹, եւ⁷² ոչ ունին յարութիւն, եւ ակն գեհեներին⁷³: Զի⁷⁴ առաքելոցն⁷⁵ պսակ է խոստացեալ որ⁷⁶ քաղաքացեացն եւ⁷⁷ սղոցեացն⁷⁸, եւ մեք, որ այնպէս⁷⁹ ոչ կարեմք⁸⁰ չարչարել⁸¹, զի՞նչ լինիցի մեզ⁸²»:

Ասէ հրեշտակն⁸³. «Հարցեր⁸⁴ եւ ասացի⁸⁵ քեզ զպատասխանին⁸⁶»:

44 DE + եւ

45 B պատասխանի ետ *փիւ սսէ*

46 B + և ասէ D գրիգորիոս + ցհրեշտակն

47 D + եւ

48 B հրեղէնն *փիւ* հրեշտակն հոգեղէն D *չիք*

49 BD ես եմ *փիւ* եմ ես եւ

50 C *չիք* ասէ սուրբն գրիգոր ով ես դու ... անտեսանելի BD *չիք* եմ անտեսանելի + տեառն

51 BCDE գրիգոր C + ցհրեշտակն

52 C պատմեալ *փիւ* արդ որովհետեւ առաքեցար առ իս ծանո

53 BD լինիցին C + և կամ որպէս հանգչին

54 D *չիք* զինչ ասեմ

55 C + և դժնդակ

56 D + և

57 B ելանիցէ

58 B + և

59 D տեղի

60 BCD տանջանաց AE + եւ

61 D գեհեներոյն E զգեհեներին

62 B աղշամաղջին D զխաւար աղշամաղջին *փիւ* զխաւարն աղշամաղջին

63 E *չիք*

64 BCD գրիգոր

65 BD + զինչ է բանդ այդ

66 B ապա թէ *փիւ էթէ* այդ

67 D իցէ *փիւ* է ապա

68 B *չիք*

69 A + եւ E չեն

70 AE լեալ

71 BCD որք ոչ ելին յորովայնէ (D ելնեն յորովայնէ) *փիւ* որոյ ոչ ելին յորովայնէ BCD + մաւր իւրեանց

72 B որք D *չիք*

73 BC գեհեներոյն D ոչ կեանք հեհեներոյ *փիւ* ակն գեհեներին

74 D եւ

75 C + և մարտիրոսացըն

76 D որ

77 D *չիք*

78 C + և զարիւնս իւրեանց հեղին

79 B այնչափ D այդչափ

80 C կարացաք

81 ADE չարչարիլ

82 B լինիցիմք *փիւ* լինիցի մեզ

83 BD պատասխանի ետ հրեշտակն (B հրեշտակ) և ասէ *փիւ սսէ* հրեշտակն

84 BE հարց E + անէր

85 BC եւ ես տամ (C արարի) *փիւ* եւ ասացի E ասէր D խարարից *փիւ* հարցեր եւ ասացի

86 BCD պատասխանի

Ասէ սուրբն Գրիգոր⁸⁷ ցհրեշտակն⁸⁸. «Դո՛ւ միայն⁸⁹ առնուս⁹⁰ զհոգին⁹¹, եթէ այլ հրեշտակի⁹² գան ընդ քեզ⁹³»:

Հրեշտակ⁹⁴. «Յորժամ արդարն վախճանի⁹⁵, ոչ մի գայ կամ երկուս⁹⁶, այլ գունդի⁹⁷ բազումի⁹⁸ եւ մեծաւ⁹⁹ ուրախութեամբ տանին¹⁰⁰: Բայց առ մեղաւորն մի գայ¹⁰¹ կամ երկուս¹⁰², եւ այն ոչ կամաւ¹⁰³, այլ ի հարկէ¹⁰⁴ հրամանին¹⁰⁵ Աստուծոյ»:

¹⁰⁶Գրիգոր¹⁰⁷. «Յորժամ առնոյի¹⁰⁸ զհոգի¹⁰⁹ մարդոյն¹¹⁰, ո՛ւր տանիիք»:

Հրեշտակ¹¹¹. «Յորժամ առնում¹¹² զհոգի մեղաւորին, դատախազ¹¹³ լինի¹¹⁴ հոգին ընդ մարմինն¹¹⁵ եւ ասէ. «Զի՞նչ գործեցեր, ո՛վ մարմին, յափտենական հրոյն¹¹⁶ արարեր կերակուր¹¹⁷ եւ ոչ գիտացեր զայս որոշումնս¹¹⁸: Այսպէս թուէր քեզ, եթէ¹¹⁹ յափտենական ես¹²⁰ եւ ոչ¹²¹ մեկնելոց յինէն¹²²»:

Պատասխանի տայ մարմինն¹²³ եւ ասէ. «Մի այդչափ մեծաբանես¹²⁴ եւ

87 D գրիգորիոս

88 C չիք BD ցհրեշտակ

89 C մի միայն հրեշտակի *փիս* դու միայն

90 C առնու D ունիս

91 C + ի մարմնոցն D զհոգիսն

92 B թէ այլի *փիս* եթէ այլ հրեշտակի

93 C բազումի *փիս* այլ հրեշտակի գան ընդ քեզ BCD + ասէ

94 C հրեշտակըն DE հրեշտակն E + ասէ

95 BC արդար վաղնանի (C լինի վախճանական) *փիս* արդարն վախճանի

96 BD երկու + հրեշտակի (D հրեշտակ) գան C ոչ թէ մի կամ երկու հրեշտակ գա առ նա *փիս* ոչ մի գայ կամ երկուս

97 B գուղի C գունդ

98 ABCE բազում

99 B չիք E մեծատուրացն

100 C + զհոգի արդարոյն

101 B չիք C գան

102 BD երկու

103 C ոչ իւրեանց կամաւ գան *փիս* այն ոչ կամաւ

104 C + անեղ և մեծ

105 D հրամանացն

106 BCD + ասէ սուրբն

107 DE գրիգորիոս E + ասէ BCD + և

108 BCD առնում

109 D զհոգին

110 B չիք զհոգի մարդոյն C մեղաւորին D մարդոյ

111 BCDE (BCD + ասէ) հրեշտակն (E + ասէ) *փիս* հրեշտակ

112 BCD առնում

113 ACE դատախազի D դատայխազ

114 ACE չիք

115 D մարմնոյն

116 DE հրուն

117 C կերակուր արարեր զիս *փիս* արարեր կերակուր

118 B գորոշումս *փիս* զայս որոշումնս C չիք եւ ոչ գիտացեր զայս որոշումնս D որոշումս

119 BCD թէ

120 BCD էիր C + յաշխարհի

121 D + էիր E + ես

122 B չիք եւ ոչ մեկնելոց յինէն CD մեկնելոց (D մեռանելոց) *փիս* մեկնելոց յինէն

123 C մարմինն առ հոգին խասաի *փիս* պատասխանի տայ մարմինն

124 B մեծաբանիր C մեծաբաներ D մեծայբաներ E մեծայբանես

ինձ մեղադրես¹²⁵, զի յամենայն¹²⁶ շարիս դու յորդորէիր¹²⁷, եւ ես զգործսն¹²⁸ կատարէի¹²⁹, եւ յորժամ ցանկութեամբ¹³⁰ բորբոքէիր¹³¹, ոչ արկանէիր¹³² զջուրն¹³³ եւ¹³⁴ շիջուցանէիր զհուրն¹³⁵»:

Ասէ հոգին. «Ես ցանկայի¹³⁶ միայն, բայց¹³⁷ դու զգործսն¹³⁸ կատարէիր՝ յուտել¹³⁹, յըմպել¹⁴⁰, ի շնալ, պոռնկել¹⁴¹, յագահել, յափշտակել¹⁴², ո՛չ յիշէիր զահեղ¹⁴³ դատաստանն¹⁴⁴ Աստուծոյ»:

Պատասխանի տայ¹⁴⁵ մարմինն եւ ասէ¹⁴⁶. «Ինձ զի¹⁴⁷ մեղադիր լինիս, զի¹⁴⁸ քո տանար էի¹⁴⁹ եւ բնակարան, որպէս փողն¹⁵⁰ ի ձեռն¹⁵¹ արուեստականի¹⁵², կամ որպէս երեսանակ¹⁵³ ձիոյ¹⁵⁴, զի որպէս¹⁵⁵ կամի¹⁵⁶, այնպէս¹⁵⁷ վարի¹⁵⁸»:

Ասէ հոգին. «Ես քեզ յաւժարանայի¹⁵⁹ յամենայն¹⁶⁰ շարիս»:

Ասէ մարմինն¹⁶¹. «Արդ, եւ¹⁶² դու մի վրիպիր¹⁶³, զի պոռնկութիւն¹⁶⁴

125 BCD մեղադիր (D մեղադիր) + լինիր (C լինիս)

126 DE ամենայն

127 BD յաւժարէիր C յառաջ յաւժարէիր և ցանկայիր խորհրդով և բանիս *ի/ս* յորդորէիր E յորդորէին

128 BE զգործն C գործով D գործսն

129 E կատարէին

130 D ցանկութիւն

131 BC բորբոքէիր

132 D անկանէիր

133 ABE ջուր

134 D *չ/ք*

135 B + այլ առաւել բորբոքէիր զցանգութիւն D + այլ առաւել բորբոքէիր զհուրն մեղաց C + յինէն

136 A ցանկայ D ցանկութիւն E ցանկանայի

137 C և D բաց

138 C զչար գործսն *ի/ս* զգործսն D + միայն E զգործն

139 D ոտել

140 AB յըմբել D ըմպել

141 AB պոռնկիլ D պոռնիկել և *ի/ս* ի շնալ պոռնկել E պորնիկիլ

142 A յափշտակել BD ի յափշտակել և ի յագահել *ի/ս* յագահել յափշտակել C ի յագել ի գողանալ ի սպանանել *ի/ս* յա-

գահել յափշտակել և D յափշտակել յագահել և *ի/ս* յագահել յափշտակել

143 C + և զանաչառ

144 B յիշեցեր զդատաստանն *ի/ս* յիշէիր զահեղ դատաստանն D դատաստան

145 B ես

146 D ասէ մարմինն *ի/ս* պատասխանի տայ մարմինն և ասէ

147 B մի C ընդէր

148 C ես B լինիր ես *ի/ս* լինիս զի D մեղադիր լինիս ես *ի/ս* մեղադիր լինիս զի

149 E ի

150 B պղինձ D փող

151 B ձեռս C ձեռին

152 B արուեստատրի + և CD արուեստատրի

153 B երեսանակ DE երեսական

154 E ձիս

155 B որպէ C ընդ որ *ի/ս* որպէս

156 C կամեսցի D կամիր E վամինն

157 C ընդ այն *ի/ս* այնպէս E այն

158 C ուղեացէ D վայրիր

159 BCD յաւժարէի E յաւժարանայ

160 E ամենայն C + մեղս և ի

161 D մարմին

162 BCD և արդ *ի/ս* արդ եւ

163 C պարծիր D վիրապէիր *ի/ս* մի վրիպիր

164 D պոռնիկութիւն E պոռնկութեան

մարմնոյն¹⁶⁵ եւ նախանձ¹⁶⁶, հակառակութիւն¹⁶⁷ եւ սնապարծութիւն¹⁶⁸ հոգոյն է: Եւ¹⁶⁹ եթէ¹⁷⁰ այդ այդպէս է¹⁷¹, ապա վա՛յ¹⁷² մեղատրացս¹⁷³ եւ եղկելեացս¹⁷⁴: Առդ, ի միասին գործեցաք զչարիս եւ¹⁷⁵ ի¹⁷⁶ միասին տանջելոց եմք ի հուրն անշէ՛ղ¹⁷⁷, զի գարուն էր¹⁷⁸, եւ¹⁷⁹ ոչ սերմանեցաք սերմն¹⁸⁰ բարի¹⁸¹, ատուք էին գործելոյ¹⁸² զբարիս¹⁸³, եւ մեք¹⁸⁴ ոչ գործեցաք¹⁸⁵: Առդ, վա՛յ մեզ՝ եղկելեացս¹⁸⁶, զի անկաք¹⁸⁷ յերանութենէ կենաց¹⁸⁸: Տեսանէաք¹⁸⁹ զայլս, զի¹⁹⁰ գործէին զբարիս¹⁹¹ եւ մեք ծաղր առնէաք¹⁹², ու ոչ գիտէաք¹⁹³, եթէ¹⁹⁴ այս¹⁹⁵ ամենայն¹⁹⁶ առաջի կայր¹⁹⁷: Գոչէին քահանայքն¹⁹⁸ եւ¹⁹⁹ լսեաք եւ ծաղր առնէաք²⁰⁰ եւ²⁰¹ ոչ մտանէր²⁰² պատգամն²⁰³ Աստուծոյ ի²⁰⁴ յականջս մեր: Եւ²⁰⁵ յորժամ հառնէին²⁰⁶ վասն²⁰⁷ գեհեներին²⁰⁸, մեզ որպէս²⁰⁹ երազ թուէր²¹⁰, անարեւնեցաք²¹¹ եւ ոչ յիշեցաք զպատուիրանն²¹² Աստուծոյ: Առդ²¹³, յիրաւի²¹⁴ է դատաստանն²¹⁵

165 BD մարմնոյ BCD + է

166 BD + և

167 A հակառակութեան E չիք մարմնոյն եւ նախանձ հակառակութիւն

168 C շնութիւն և սպանութիւն և նախանձ և սնապարծութիւն սնափառութիւն հպարտութիւն փիս նախանձ հակառակութիւն եւ սնապարծութիւն D սնափառութիւն

169 BCD հոգոյ (C հոգոյն) է (BC չիք) ասէ հոգին փիս հոգոյն է եւ

170 B թէ

171 C իցէ

172 B + է մեզ

173 D մեղատրին

174 B եղկելոցս D եղկելացս

175 B զչարիսն փիս զչարիս եւ C չիք

176 D շարիսն եւ փիս զչարիս եւ ի

177 D անշիջանելին

178 C տեղի ունէաք սերմանելոյ փիս գարուն էր

179 D գարունն փիս գարուն էր եւ

180 C գսերմն D գսերմ

181 BCD + և

182 BE գործելո

183 B զբարիսն C զբարի

184 CD չիք

185 D գործեցաք

186 B եղկելոցս C չիք D եղկելացս

187 B անցաք D անկանք

188 BC կենացն

189 D տեսաք

190 BCD զի այլք (B այլքն) փիս զայլս զի

191 B զբարիս գործէին փիս գործէին զբարիս D չիք

192 D առնէաք

193 B + զպատահմունս D գիտէաք

194 BC թէ

195 C այդ

196 BCD չիք

197 BC + մեզ D կայ + մեր

198 BC + առաջի մեր D չիք գոչէին քահանայքն

199 BC + մեք ոչ D + ոչ

200 BCD չիք եւ ծաղր առնէաք

201 B չիք

202 AE մտէր C եմուտ D մտանէ

203 B պատգամքն

204 CD չիք

205 BC չիք

206 C ասէին

207 B + հրոյ

208 C գեհեներոյն

209 BCD իբրև

210 B զերազ թունայ փիս երազ թուէր

211 C անարեւնեցաք D անարեւնեցաք

212 BCD զահեղ (C + և զանաչառ) դատաստանն փիս զպատուիրանն

213 B + ի C չիք

214 C արդար E յարի

215 C են դատաստանքն փիս է դատաստանն

Աստուծոյ²¹⁶ եւ ոչ գոյ ակնարկութիւն²¹⁷ առաջի նորա, որ²¹⁸ ըստ գործոց իւրաքանչիւրոց²¹⁹ հատուցանել²²⁰»:

Յայնժամ հեծեծեալ²²¹ ասէ հոգին ցմարմինն²²². «²²³Վա՛յ ինձ, զի՞նչ²²⁴ լինիմ ես²²⁵, զի սարսեալ եմ եւ դողամ ի գնալն²²⁶ իմում²²⁷ ի վեր, եւ²²⁸ ոչ իշխեմ հայել ի հրեղէնն²²⁹, զի կոսկելով եւ հեծեծելով²³⁰ տանին զիս»:

Ասէ մարմինն²³¹. «Եւ ես²³² ի՞նչ²³³ լինիմ²³⁴, զի²³⁵ ամուր²³⁶ աշտարակ էի²³⁷ եւ փլայ, երկեալ²³⁸ սիրտ իմ եւ եղէ հաւասար գետնոյ²³⁹: Գնայունս²⁴⁰ անշարժ եղէ, խասունս եւ իմաստունս²⁴¹ յիմարեցալ²⁴², սպականեցալ²⁴³ գեղ վայելչութեան իմոյ²⁴⁴, եղծաւ կարգս²⁴⁵ ցանկալի²⁴⁶, խաւարեցալ²⁴⁷ աչք իմ²⁴⁸ լուսաւոր, սեղմեցան²⁴⁹ դրունք լսելեաց²⁵⁰ իմոց, հատաւ բարբառ²⁵¹ բերանոյ²⁵² իմոյ²⁵³, կորեաւ բանք շրթանց²⁵⁴ իմոց»:

Ասէ հոգին. «Եւ²⁵⁵ ես ի՞նչ²⁵⁶ լինիմ, զի²⁵⁷ ի²⁵⁸ հրակերպիցն²⁵⁹ սարսեալ

216 D չիք արդ յիրաւի է դատաստանն աստուծոյ
 217 BCE ակնառութիւն D հակառութիւն
 218 B այլ C և + հատուցանել
 219 BD իւրաքանչիւր ումեք (D ումեք) C իւրաքանչիւրոյ
 220 C չիք D հատուցել
 221 C հեծելով + հատաչելով D հեծեծելով
 222 B հոգին հեծեծելով ասէ *փիս* հեծեծեալ ասէ հոգին ցմարմինն C ընդ մարմինն *փիս* ցմարմինն D ցմարմին
 223 BC + արդ
 224 D ինչ
 225 B եւ զինչ լինիցիմ *փիս* զինչ լինիմ ես
 226 BCD գնալս
 227 D իմ B + և
 228 B չիք
 229 BCD հրեղէնսն (C հրեղէն + զաւրուքիսնսն), (D իշխեմ հայել ի հրեղէնսն) *փիս* իշխեմ հայել ի հրեղէնն
 230 BC ձաղելով D ձախելով
 231 E մարմին
 232 C կորեայ *փիս* եւ ես
 233 BCD զինչ
 234 B լինիցիմ
 235 BCD + որպէս
 236 C + և գեղեցիկ
 237 E էին
 238 C + և զարհուրեցաւ D երկաւ

239 E գետնո
 240 A գնայունս C գնայուն + էի և D գնայտունս E + յիմարեցայ
 241 E յիմաստուն
 242 CDE յիմարեցայ
 243 B + և պականեցաւ C + պականեցաւ պայծառ և գեղեցիկ
 244 D չիք
 245 B կառքս CD կասս
 246 BE ցանգալի C ցանկալիս + բազմաց
 247 CD խաւարեցան
 248 B աչքս *փիս* աչք իմ C + պայծառ և գեղեցիկ և
 249 B խցանս C + և խլացան D լուսաւոր փակեցան *փիս* լուսաւոր սեղմեցան
 250 D լեզվաց E լսելաց
 251 C + ի D + իմ E հաւատ բարբառոյ *փիս* հատաւ բարբառ
 252 E չիք
 253 CD չիք
 254 D կորաւ բանք շրթաց *փիս* կորեաւ բանք շրթանց
 255 C չիք B + արդ
 256 BCD զինչ
 257 B լինիցիմ *փիս* լինիմ զի
 258 D չիք
 259 C հրակերպից + հրեշտակացն DE հրայկերպիցն

եւ²⁶⁰ եւ²⁶¹ ի²⁶² վեցթեւեան²⁶³ սերովբէիցն²⁶⁴ դողամ, եւ ի դատաւորէն զահի հարեալ²⁶⁵ եւ եւ յահէ նորա հալիմ²⁶⁶»:

Ասէ մարմինն. «Եւ ես զի՞նչ լինիմ, զի անկայ երկիր²⁶⁷, մանրեցայ²⁶⁸, փտեցայ²⁶⁹ եւ լինիմ²⁷⁰ կերակուր որդանց եւ սողնոց²⁷¹»:

Ասէ հոգին. «Արդ²⁷², լուեա²⁷³ եւ հանգիր մինչեւ²⁷⁴ ի գալուստ դատաւորին²⁷⁵: Մի՞թէ յազգէ²⁷⁶ մերմէ հանդիպեսցի²⁷⁷ ի դպրութիւն, կամ ի ֆահանայութիւն²⁷⁸, կամ ի գործս²⁷⁹ արդարութեան, որ²⁸⁰ յիշեն²⁸¹ զմեզ, ի դուռն²⁸² եկեղեցոյ²⁸³ եւ²⁸⁴ պատարագաց եւ²⁸⁵ յողորմութեան²⁸⁶ ողորմի²⁸⁷ Աստուած եւ թողութիւն շնորհէ²⁸⁸ յանցանաց²⁸⁹ մերոց»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր²⁹⁰. «Յորժամ առնէ՞²⁹¹ զհոգի²⁹² մարդոյն²⁹³, յապաղէ՞ ֆաստ²⁹⁴, եթէ²⁹⁵ փութապէս²⁹⁶ երթայ՞²⁹⁷»:

Ասէ հրեշտակն. «Մինչեւ ցայն վայր²⁹⁸ զհոգին ի վերայ մարդոյն²⁹⁹ պահեմք³⁰⁰, մինչեւ ասեն ֆահանայքն³⁰¹ «Հասատ ունելով հոգի խաղաղու-

260 D չիք

261 C չիք

262 D չիք

263 AE գ. թեւեան D գ. թեւան

264 ABE սերովբէիցն D սերովբիցն

265 BD զարհուրեալ (D զարհուրեալ) փիս զահի հարեալ

266 BCD հալիմ (B դողամ C սարսիմ) յահէ նորա փիս յահէ նորա հալիմ

267 C յերկիր անկայ D անկեալ յերկիր փիս անկայ երկիր E երկի

268 AB մանրեցայ BC + և DE մատրեցայ

269 AB փտեցայ C ընկրկեցայ ի գուք փիս փտեցայ

270 C լինելոց + եւ D եղէ

271 C չիք եւ սողնոց

272 B + է C էջ D + էջ

273 B չիք CE լուեայ D լուայ

274 A հանկիր մինչ փիս հանգիր մինչեւ

275 C գալուստն ֆրիստոսի փիս գալուստ դատաւորին

276 D յայզէ

277 B հանդիպիմք CD հանդիպի

278 BC ֆահանայութիւն

279 BE գործ B + ինչ

280 E ոչ

281 B յիշատակեն

282 BCD ձեռն

283 C եկեղեցոյ E եկեղեցոյն

284 B չիք C կամ D չիք եկեղեցոյ եւ

285 C ի պատարագ կամ փիս պատարագաց եւ E չիք

286 AE ողորմութեան C յողորմութիւն BC + միթէ D չիք

287 B ողորմեսցի

288 BCD շնորհեսցէ

289 E անցանաց

290 C + ցհրեշտակն և D գրիգորիոս + ցհրեշտակն ասայ ինձ

291 AE առնոյք CD առնոք

292 CE զհոգին C + ի

293 C մարմնոյն

294 B չիք D այստ

295 BC թէ

296 E փութապս

297 BCD զմայք փութանակի (D փութով) փիս փութապէս երթայք

298 B յայն ժամն փիս ցայն վայր CD ժամ

299 B մեռելոյն CDE մարմնոյն

300 C ունիմք

301 BCE ասէ ֆահանայն փիս ասեն ֆահանայքն D ֆահանայքն

թեան³⁰²»:^u Ել³⁰³ յորժամ երիցս³⁰⁴ անգամ³⁰⁵ ասեն, առնումք³⁰⁶ և վերանամք յերկինս:

³⁰⁷Յառաջին³⁰⁸ աստիճանին³⁰⁹ գունդք դիսաց են, եթէ³¹⁰ մեղաւոր լինի³¹¹, յառաջ գան և³¹² հազիւ³¹³ կարեմք հանել³¹⁴ ի նոցանէ:

Եւ յերկրորդն³¹⁵ տարտարոսք անագին³¹⁶ են³¹⁷, և գունդք³¹⁸ դիսաց³¹⁹ յառաջ գան և³²⁰ ասեն՝ «Տոք ի մեզ զխորհրդակիցդ³²¹ մեր³²²», և ծափս³²³ հարկանեն և ասեն³²⁴ «Այս մեր կամարարն³²⁵ է³²⁶», և բազում տանջեն³²⁷ և ապա թողուն³²⁸:

Եւ³²⁹ յերրորդ աստիճանին³³⁰ լոյս³³¹ անեղ լինի, բայց մեղաւորին մթազոյն³³² երեկի³³³, ապա³³⁴ լայ և ողբայ դառնապէս³³⁵ և³³⁶ ասէ՝ «Վա՛յ ինձ³³⁷, զի՛նչ գործեցի յերկիրն³³⁸ անցաւոր»:

302 AE չիք հոգի խաղաղութեան B + հո D խաղաղութիւն

^u Մեջբերում է գերեզմանի կարգի շարականից, աե՛ս Մաշտոց յորում աւանդին սրբազան արարողութիւնք ազգիս ըստ սահմանադրութեան սուրբ եկեղեցիոյս հայոց, Երուսաղէմ, 1896, էջ 371:

303 D չիք

304 C երրորդ D երէցն + գ

305 AE անկամ

306 BD + զհոգին C զհաստ ունելովն առնումք զհոգի մեղաւորին *փխ* առնումք

307 BCD + և

308 B յառաջի D առաջին E յառաջ

309 AE աշտիճանն C յաստիճանին

310 D յառաջ գան և ծափ ծափ հարկանեն և թէ *փխ* են եթէ

311 C չիք եթէ մեղաւոր լինի + և

312 B և յառաջ գան թէ մեղաւոր լինի *փխ* եթէ մեղաւոր լինի յառաջ գան և D չիք յառաջ գան և

313 C դժուարին

314 B մեկնել D արձակել E չիք

315 B յերկրորդումն C յերկրորդ + աստիճանին

316 B անայգին E անալին

317 B չիք

318 D գուդք

319 C գունդք բանասարկութիւն են և *փխ* տարտարոսք անագին են և գունդք դիսաց

320 D + ծափ ծափի հարկանեն և

321 E զխորհրդակիցդ

322 B տուր ի մեզ զմեր խորհրդակիցդ *փխ* տուր ի մեզ զխորհրդակիցդ մեր C զմեր խորհրդակիցդ *փխ* զխորհրդակիցդ մեր

323 BC + ծափի C ի խնդութենէն ծափս ծափի *փխ* ծափս

324 D չիք տուր ի մեզ ... ասեն

325 B այդ մեր կամարար *փխ* այս մեր կամարարն D կամարար

326 C այդ մեր սիրելին է և մեր կամարարն *փխ* այս մեր կամարարն է

327 B + զնա D + զնայ

328 C բազում ժամս հակառակին և ջանան յափշտակել ի ձեռաց մերոց և մեք բռնութեամբ կորզեմք ի նոցանէ զհոգին և վերանամք յերրորդ աստիճանն *փխ* և բազում տանջեն և ապա թողուն

329 B չիք C իսկ

330 A աշտիճանն E աստիճանն

331 B լոյս E լոյսն + երևի ապալն

332 B մեղաւորացն մթնազոյն *փխ* մեղաւորին մթազոյն

333 C մութն երկի մեղաւորին *փխ* մեղաւորին մթազոյն երեկ

334 C յայնժամ

335 E դառնապալէ

336 B չիք

337 C + մեղաւորիս

338 B յերկիր C յերկրին

Եւ³³⁹ ի շորորդ³⁴⁰ աստիճանին³⁴¹ վերացուցանէն³⁴²: Յայնժամ գայ հրեշտակն³⁴³, կապէ³⁴⁴ եւ յետս դարձուցանէ³⁴⁵ եւ ասէ՛ «Երթ ցրումիտ, հպարտ³⁴⁶, ամբարտաւան, անյագ³⁴⁷ ամենայն շարին³⁴⁸, անողորմ³⁴⁹, զի յորժամ տեսանէիր զաղբատն, ոչ գթայիր ի նա³⁵⁰», եւ այլ ոչ գիտեմ ուր տանին³⁵¹ զնա³⁵²: Եւ յորժամ յաղջամաղջին³⁵³ խաւարն մտանէ, գան գունդֆ դիւաց³⁵⁴ եւ³⁵⁵ առեալ շարշարեն զնա³⁵⁶, եւ կոփեն³⁵⁷, եւ անդ կայ մինչեւ ի գալուստն Տեառն: Եւ³⁵⁸ ի գալստեանն³⁵⁹ մտանէ³⁶⁰ ի հուրն անշէջ, եւ լինի կերակոր³⁶¹ հրեղէն³⁶² որդանցն³⁶³, եթէ³⁶⁴ անյիշատակ մնայ³⁶⁵»:Ր

Յայնժամ ելաց սուրբն Գրիգոր³⁶⁶ եւ ասէ. «Զի՞նչ է բանն³⁶⁷ այն³⁶⁸, որ³⁶⁹ գրեալ է, թե՛³⁷⁰ ոչ կորուսից³⁷¹ զծնունդ³⁷² սուրբ աւագանին, եւ դու այդպէս³⁷³ անյոյս արարեւ զիս»:՞

Ասէ հրեշտակն. «Եթէ լինի արժանի³⁷⁴ տերունական³⁷⁵ հաղորդութեան ի

339 B իբրև C + իբրև

340 E շորորդ

341 A աշտիճանն BE աստիճանն

342 BC վերացուցանեմ E վերայցուցանեն

343 E հրեշտակապետն B + հրեղէն հրեշտակն կապէ C + հրեղէն սրովն

344 E չիք

345 B դարձուցուցանէ

346 B + և C + պոռնիկ E հարտ

347 A անյոյգ

348 E յամենայն շարիս *փիս* ամենայն շարին

349 BC անողորմ և անյագ յամենայն շարիս *փիս* անյագ ամենայն շարին անողորմ

350 BC վերա (C վերայ) նորա *փիս* նա

351 E տարին

352 C չիք եւ այլ ոչ գիտեմ ուր տանին զնա

353 B զի յորժամ յաղջամաղջին *փիս* եւ յորժամ յաղջամաղջին

354 B գունդֆ դիւաց գան *փիս* գան գունդֆ դիւաց C գունդ լեգեոն զարացն *փիս* գունդֆ դիւաց

355 C չիք

356 BC առնուն զնա շարշարեն *փիս* առեալ շարշարեն զնա E զնայ

357 B + զնա

358 E չիք ի գալուստն տեսոն եւ

359 BC գալլստեան + տեսոն E գալուստեանն

360 B + ի տանջանս

361 BC կերակոր լինի *փիս* լինի կերակոր

362 B անֆուն E հրեղեղէն

363 AE ոնդանն C որդանց

364 B թէ

365 AE մնա B մնան

Ր Հմմտ. Եսայի ԿԶ 24

Այս և այսուհետ եկող աստվածաշնչյան հղումների համար տե՛ս *Աստուածաշունչ մատենան Հին և Նոր կտակարանաց*, յաշխատասիրութենէ տեսոն Հ. Յովհաննու Զօհրապեան վարդապետի, Վենետիկ, ի գործարանի Ս. Գազարու, 1805:

366 C + բագում արտաստում

367 B բանդ C բանըդ

368 BC բանդ (C բանըդ) այդ *փիս* բանն այն

369 B զի

370 C թէ E չիք անյիշատակ մնա .. գրեալ է թէ

371 BC կորուսանէ + տէրն

372 E գնունդն

373 C չիք

Գ Հմմտ. Տիրոս Գ 5

374 B արժանի լինի *փիս* լինի արժանի C + մարմինն

375 C + մարմնոյն

ժամ մահում³⁷⁶ ոչ կորնչի³⁷⁷»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Ոյր³⁷⁸ է այն հոգին³⁷⁹, որ³⁸⁰ կապեաց հրեշտակն եւ յետս դարձոյց³⁸¹, զի՛նչ լինիցի նա³⁸²»:

Ասէ հրեշտակն. «Այն է, որ կորոյս զծնունդ³⁸³ սուրբ աւագանին³⁸⁴ պոռնկութեամբ³⁸⁵, անապաշխարութեամբ³⁸⁶ գնաց, բայց եթէ ունիցի զոբ³⁸⁷ յերկրի, որ պահամ կամ աղաւթիւ կամ³⁸⁸ ողորմութեամբ ջանայ³⁸⁹ հանէ³⁹⁰ զմեղատրին հոգին³⁹¹ ի տանջանաց³⁹² եւ փոխէ ի տեղի³⁹³ լուսոյ³⁹⁴»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր³⁹⁵. «Ասա՛ ինձ նշմարիտ³⁹⁶, յանուն մեռելոյն զի՛նչ³⁹⁷ է աւգոստ՝ պահին, եթէ³⁹⁸ աղաւթն³⁹⁹, եթէ պատարագն, եթէ ողորմութիւն առ աղփատս եւ նեղեալս⁴⁰⁰»:

Պատասխանի ետ հրեշտակն եւ ասէ⁴⁰¹. «Պահին⁴⁰² անձինն է աւգոստ⁴⁰³ եւ ոչ մեռելոյն, եւ⁴⁰⁴ աղաւթն⁴⁰⁵ այնպէս է, որպէս հերկէ մշակն⁴⁰⁶ զերկիր եւ⁴⁰⁷ ոչ սերմանն⁴⁰⁸, եւ յորժամ⁴⁰⁹ սերմանն⁴¹⁰, ապա ժողովէ⁴¹¹ զգորեանն ի⁴¹²

376 B + իւրոյ

377 C հաղորդել ոչ կորնչի հոգին ի մահուն ժամու *փխ* հաղորդութեան ի ժամ մահուն ոչ կորնչի E կորնչի

378 B որ C ցհրեշտակն ասայ ինձ ուր *փխ* ոյր

379 E հուին

380 C գոր

381 B + և E դարձոց

382 C *չիք* զինչ լինիցի նա

383 C զկնիքի E զծնունդն

384 C + ուրացութեամբ և անառակ E աւագանի

385 E պոռնկութեամբ

386 B անապաշխար

387 C և անզեղջ մնաց ի շարիսն բայց թէ ունի ոբ բարեկամ ի *փխ* անապաշխարութեամբ գնաց բայց եթէ ունիցի զոբ

388 BC և ... և *փխ* կամ ... կամ

389 ABE ջանա

390 C + ի խաւարէ

391 BC զհոգի մեղատրին *փխ* զմեղատրին հոգին

392 B տանջանացն C *չիք* ի տանջանաց

393 B տեղոջ

394 C ի տեղոջ լուսոյ փոխէ *փխ* փոխէ ի տեղի լուսոյ D *չիք* եւ յերրորդ աստիճանին լոյս անեղ լինի ... լուսոյ

395 D + ցհրեշտակն C + և

396 B *չիք* C *չիք* ասա ինձ նշմարիտ D նշմարիտն

397 C որ

398 C թէ

399 BD աւգոստ (D աւգաստ) է պահին (B պահի) թէ աղաւթ *փխ* է աւգոստ պահին եթէ աղաւթն

400 BCD թէ ողորմութիւն (D + առ աղփատս) թէ պատարագ (D եթէ պատարագն) *փխ* եթէ պատարագն եթէ ողորմութիւն առ աղփատս եւ նեղեալս

401 CD ասէ հրեշտակն *փխ* պատասխանի ետ հրեշտակն և ասէ

402 D *չիք*

403 BCD անձինն + իւրում աւգոստ (D աւգաստ) է *փխ* անձինն է աւգոստ E աւգէ

404 D *չիք*

405 B աղաւթ

406 BD մշակ զի հերկէ (D հերկէ) *փխ* հերկէ մշակն C ոբ

407 D + սերմ

408 B սերմանիցէ սերմն *փխ* ոչ սերմանէ C ցանէ + զսերմն

409 D յոյժ

410 B եկեացէ + ժամանակն *փխ* սերմանէ C սերմանէ *փխ* ձգէ զսերմն

411 C բռանի և բերէ *փխ* ժողովէ

412 E և

յշտեմարանս⁴¹³ իւր⁴¹⁴, նոյնպէս⁴¹⁵ յորժամ զձեռս ի յաղփատս ձգիցէ⁴¹⁶ ոմ⁴¹⁷ եւ ողորմութիւն սերմանիցէ⁴¹⁸, ապա աղապքն արդիւնանայ⁴¹⁹ եւ զհոգի մեղաւորին ի խասարէ ի լոյս⁴²⁰ փոխէ⁴²¹: Եւ⁴²² ֆահանայն, եթէ⁴²³ նշմարիտ մտամ մատուցանէ զպատարագն⁴²⁴ զահեղ եւ զանաշառ⁴²⁵ դատատուն⁴²⁶ հաշտեցուցանէ, եւ զհոգին⁴²⁷ որպէս⁴²⁸ զարծուի⁴²⁹ սրաթոխչ թեւամ⁴³⁰ թոռուցանէ⁴³¹ Եւ⁴³² փոխէ ի տեղի լուսոյ⁴³³ եւ որպէս զաղանի⁴³⁴ սպիտակ առաջի Աստուծութեանն կացուցանէ⁴³⁵»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Ապա եթէ չունի զոմ⁴³⁶ յերկրի, որ տայ յեկեղեցիս⁴³⁷ եւ ի ֆահանայս եւ⁴³⁸ յաղփատս⁴³⁹, զի՞նչ լինիցի⁴⁴⁰ նա⁴⁴¹»:

Ասէ հրեշտակն⁴⁴². «Եթէ⁴⁴³ բարիս գործեալ է⁴⁴⁴, կատարի այն⁴⁴⁵ բանն⁴⁴⁶

413 B շտեմարանս

414 D չիք զցորեանն ի յշտեմարանս իւր

415 BD + և

416 B յորժամոմ զձեռն յաղփատն ձգէ *փ/ս* յորժամ զձեռն ի յաղփատս ձգիցէ D զձեռն յաղփատն ձգեն *փ/ս* զձեռն ի յաղփատս ձգիցէ

417 B չիք

418 B առնէ C նոյնպէս և ի վերայ աղապքն յորժամ սերմանէ ոմ զողորմութիւնն *փ/ս* զցորեանն ի յշտեմարանս իւր ... սերմանիցէ D սերմանէք + և

419 AB արդիւնանայ C արդիւնանայ աղապքն *փ/ս* աղապքն արդիւնանայ D արդուանանա աղապքին *փ/ս* աղապքն արդիւնանայ

420 BC խորանէ խորան *փ/ս* խասարէ ի լոյս

421 D չիք և զհոգի մեղաւորին ... փոխէ

422 C բայց

423 D թէ + պատարագն E ֆահանան երթայ *փ/ս* ֆահանայն եթէ

424 B յորժամ զպատարագն մատուցանէ *փ/ս* եթէ նշմարիտ մտամ մատուցանէ զպատարագն

C թէ սուրբ է և թէ անսուրբ պատարագն սուրբ է և հոգին սուրբ իջանէ ի պատարագն բայց անսուրբ անձին մատուցողին և հաղորդողին ի դատապարտութիւն է եւ որ մատուցանէ պատարագ յիշատակ ննջեցելոյն) *փ/ս* եթէ նշմարիտ մտամ մատուցանէ զպատարագն D չիք

425 D զահաւոր և զանաշառ *փ/ս* զահեղ եւ զանաշառ

426 B զդատատուն C + զբիստոս

427 C զհոգի + մեղաւորին D զոգին

428 D իբրև

429 C զարծիս

430 B թեւամն

431 E չիք եւ զհոգին ... թոռուցանէ

[†] Հմմտ. Ելից ԺԹ՝ 4; Եսայի Խ 31; Երկ. օրինաց ԼԲ 11

432 D չիք

433 BCD ի տեղի (BD տեղոջ) լուսոյ փոխէ (D փոփոխէ) *փ/ս* փոխէ ի տեղի լուսոյ E լուստ

434 E զաղօթնի

435 BCD չիք եւ որպէս զաղանի ... կացուցանէ

436 D + ի

437 B թէ ոչ ունիցի զոմ որ տացէ էկեղեցի *փ/ս* եթէ չունի զոմ յերկրի որ տայ յեկեղեցիս

438 E չիք

439 B յաղփատս կամ ի ֆահանայ *փ/ս* ի ֆահանայս եւ յաղփատս D չիք եւ յաղփատս

440 B լինի C լինիցէ

441 C չիք

442 D հրեշտակ

443 B թէ

444 BD իցէ + նա (D նայ) C + սակալիկ մի

445 B չիք

446 D կատարեացի բան սուրբ անտարանին *փ/ս* կատարի այն բանն

որ ասէ, եթէ որոց բարիս գործեալ իցէ⁴⁴⁷ յարութիւն կենաց⁴⁴⁸ եւ⁴⁴⁹ ոչ անկցի ի տանջանսն⁴⁵⁰»։^ե

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Եթէ⁴⁵¹ բարիս չէ⁴⁵² գործեալ եւ յիշատակ⁴⁵³ չունի⁴⁵⁴, զի՞նչ լինիցի նա⁴⁵⁵»:

Ասէ հրեշտակն⁴⁵⁶. «Կատարի այն⁴⁵⁷ բանն⁴⁵⁸, որ ասէ⁴⁵⁹ «Զոր կապիցեմ⁴⁶⁰ յերկրի⁴⁶¹, եղիցի կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակիցեմ⁴⁶² յերկրի, եղիցի⁴⁶³ արձակեալ յերկինս»։⁴⁶⁴

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Եթէ չեղեւ մահ նորա առ քաննայս⁴⁶⁵, որ⁴⁶⁶ արձակեալ էր գնա, կամ⁴⁶⁷ ի գետոյ⁴⁶⁸ եղեւ մահ նորա⁴⁶⁹, կամ ի խորշակէ⁴⁷⁰, կամ ի սառնամանեաց, կամ ի գազանաց⁴⁷¹ եւ⁴⁷² կամ ի սրոյ⁴⁷³, կամ յանդաստանի կամ յարահասակի, եւ խնդրեաց զքաննայն եւ զփրկական խորհուրդն եւ ոչ եգիտ⁴⁷⁴, զի՞նչ լինիցի նա⁴⁷⁵»:

Ասէ հրեշտակն⁴⁷⁶. «Յորժամ յանկարծակի⁴⁷⁷ մահ հասանէ⁴⁷⁸ մարդոյն, պարտ է յայտնել զյանցանս իւր լերանց եւ ձորոց⁴⁷⁹, քաննց եւ փայտից, եւ

447 C բան սուրբ ատարանին որոց զբարիս գործեալ ի *փս* այն բանն որ ասէ եթէ որոց բարիս գործեալ իցէ

448 D + լիցի

449 C *չիք* + ի ձեռն սակաւ բարեացն

450 BD անկանի ի տանջանս *փս* անկցի ի տանջանսն C անկանի ի գեհեան անշէջ *փս* անկցի ի տանջանսն

^ե S^ե u Հովհ. Ե 29

451 C թէ

452 B չէր D չի

453 D յիշատակող

454 B ոչ ունէր *փս* չունի

455 BD *չիք* C այնպետոյն հոգին *փս* նա

456 D հրեշտակ + նայ

457 CD *չիք*

458 B *չիք* CDE բան C + սուրբ ատարանին D + մարգարէին

459 B + ի սուրբ ատարանին թէ C + թէ D + եթէ

460 BD կապեմ

461 E յերկինս

462 C արձակեցեմ D արձակեմ

463 B *չիք*

464 S^ե u Մատթ. ԺԶ 19; ԺԸ 18

465 B մահն առ քաննայն *փս* մահ նորա առ քաննայս C լինի մահն մատ ի

քաննայն *փս* չեղեւ մահ նորա առ քաննայս D քաննայսն

466 E *չիք*

467 BCD արձակէր (C արձակէ D արձակէին) գնա թէ (CD եթէ) *փս* արձակեալ էր գնա կամ

468 D գիտոյ *փս* ի գետոյ E գետո

469 B *չիք* մահ նորա C լինի մահն *փս* եղեւ մահ նորա D մահն *փս* մահ նորա

470 B խորշակի

471 A սառնամանեաց կամ ի գազան *փս* սառնամանեաց կամ ի գազանաց D գազանեաց E գազանէ

472 BCDE *չիք*

473 BD + կամ (B և) ի սովոյ

474 BCD *չիք* կամ յանդաստանի ... եգիտ C + կամ ի հրոյ կամ ի սովոյ կամ ի բարձանց ի վայր անկեալ կամ ի ծովէ հեղձեալ E եգիտ

475 CD *չիք*

476 D հրեշտակ

477 E անկարծակի

478 B հասանիցէ D հասանի + լայցէ ի վերա մեղաց իւրոց և

479 D յայտնեացէ զանցանս իւր ի վերայ լերանց և *փս* մարդոյն պարտ է յայտնել զյանցանս իւր լերանց եւ ձորոց

հառաչեալ⁴⁸⁰ ընդդէմ Աստուծոյ աղաղակելով գյանցանսն⁴⁸¹ լալ⁴⁸² ի վերայ մեղաց իւրոց հառաչանամ⁴⁸³: Ընդունի Աստուած եւ ողորմի եւ ոչ առնէ անտես, զի գինք արեան նորա են եւ խաչի երկրպագող⁴⁸⁴ եւ ասագանի ծնունդ⁴⁸⁵»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Ոյր⁴⁸⁶ է այն հոգին, որ⁴⁸⁷ կապեաց⁴⁸⁸ հրեշտակն⁴⁸⁹ հրեղէն⁴⁹⁰ սուսերան⁴⁹¹ եւ յետս դարձոյց⁴⁹², խնդրեաց⁴⁹³ զհաւատն⁴⁹⁴ եւ⁴⁹⁵ զմկրտութիւն⁴⁹⁶ եւ նա ոչ ունէր⁴⁹⁷, այլ կայր պապանձեալ, լայր եւ ասէր՝ «Քո ստեղծուած եմ եւ պատկերակից, ողորմեա ինձ⁴⁹⁸»:

Ասէ հրեշտակն⁴⁹⁹. «Այն է, որ բերեմ⁵⁰⁰ ի դուռն եկեղեցոյ⁵⁰¹ եւ⁵⁰² այլոց լեզուա⁵⁰³ հրաժարեաց ի սատանայէ եւ ի հրեշտակաց նորա⁵⁰⁴ եւ ապա⁵⁰⁵ հաւատաց յամենասուրբ երրորդութիւնն⁵⁰⁶: Եւ յորժամ եկն ի⁵⁰⁷ զգայութիւն⁵⁰⁸ եւ զարգացաւ եւ եհաս⁵⁰⁹ ի կատարումն հասակի⁵¹⁰, աստարացաւ ի մաւրէ⁵¹¹, խաբեցաւ յարգանդէ⁵¹², գնաց ընդ հրէայս⁵¹³ եւ ընդ հեթանոսս⁵¹⁴

480 E հառաչել

481 BC չիք մարդոյն պարտ է ... գյանցանսն

482 B լացցէ C լայ

483 B մեղ իւրոց և հառաչանամ խնդրէ յաստուծոյ *փի* մեղաց իւրոց հառաչանամ C + յոգոց հանէ

484 E երկրպագալ

485 B ողորմի առ սակաւ մի աստուած *փի* ընդունի աստուած ... ծնունդ

C և յայտնէ գյանցանս իւր լեռանց և քառանց խոստովանի մերձակայիցն և արտասուամ խնդրէ յաստուծոյ զթողութիւն ոչ գարշի ի մեղատուրաց անարգամեծար տէրն այլ ի ձեռն մեծ յուսոյն զոր ունէր առ աստուած ողորմած տէրն թողութիւն շնորհեսցէ նմին *փի* ընդունի աստուած ... ծնունդ

D եթէ առանց խոստովանութիւն է ազուտ և ոչինչ *փի* եւ փայտից եւ հառաչեալ ... ծնունդ

486 BD ցհրեշտակ որ *փի* ոյր

487 C գոր

488 BD չիք

489 D հրեշտակ

490 E հրեղն

491 BD սրովն (D սրով) + ընդդէմ եկն կապեաց C չիք հրեղէն սուսերան

492 BCD + և

493 E խնդրաց

494 B զկնիքն C զկնիք D զկնիկն

495 C չիք

496 A զմկրտութիւնն C մկրտութեան D չիք եւ զմկրտութիւն E զմկրտութիւն

497 C ոչ եգիտ *փի* նա ոչ ունէր

498 BCD չիք այլ կար պապանձեալ ... ողորմեա ինձ

499 D + այն հոգին

500 B չիք CD բերին

501 BCDE եկեղեցոյն B + բերին

502 D + նայ

503 B բերանով

504 B չիք եւ ի հրեշտակաց նորա

505 C չիք

506 DE յամենայսուրբ (E ամենասուրբ) երրորդութիւն *փի* յամենասուրբ երրորդութիւնն

507 E յերկինս *փի* եկն ի

508 AE սգայութիւն BCD ի (D մի) զգայութիւն (B սգայութիւն) եկն *փի* եկն ի զգայութիւն

509 E էհաս

510 BCD չիք եւ զարգացաւ եւ եհաս ի կատարումն հասակի

511 B + և

512 D + և խաւսեցաւ սուտ E յարգանդէ

513 A հրէայս

514 D + և

խառնակեցաւ⁵¹⁵ ընդ շարագործս⁵¹⁶ նոցա, ուրացաւ զհաւատն⁵¹⁷, վաճառեաց⁵¹⁸ եւ կորոյս զմկրտութիւնն⁵¹⁹, որ⁵²⁰ խնդրեցին եւ ոչ գտին: Եւ կա⁵²¹ ի տեղի տանջանացն⁵²², հալի եւ մաշի եւ լինի որպէս հատ⁵²³ մանանխոյ⁵²⁴, լայ եւ ողբայ եւ հառաչէ⁵²⁵ ընդդէմ Աստուծոյ⁵²⁶ եւ ասէ⁵²⁷ «Ողորմեա⁵²⁸ ինձ⁵²⁹, զի⁵³⁰ քն⁵³¹ ստեղծուած⁵³² եմ⁵³³»: Յայնժամ⁵³⁴ գան հրեշտակքն եւ⁵³⁵ հանեն⁵³⁶ զնա⁵³⁷, այլ⁵³⁸ ոչ գիտեն ուր տանին⁵³⁹»: Գ

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Զի՞նչ է պահքն»:

Ասէ հրեշտակն. «Պահքն ընդ հրեշտակս միատուրէ զմարդիկ⁵⁴⁰, զհուրն շիջուցանէ, զանմեռ որդն սպանանէ, զբերան սատանայի⁵⁴¹ կապէ»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Զի՞նչ է աղաքն»: Ասէ հրեշտակն. «Աղաքն անարիւն պատարագ է, զհաստատութիւն դժոխոց պատառէ, զդրոնս երկնից բանա եւ սրոբէից⁵⁴² դասակից առնէ»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Մահ մեղատուրին ընդէ՞ր է շար»:

Ասէ հրեշտակն. «Զի անյուստոյամբ⁵⁴³ մեռանի եւ ոչ զղջանա եւ ոչ խոստովանի: Եւ եղև ժառանգորդ⁵⁴⁴ յախտենից տանջանացն եւ լսէ ի Տեառնէ զսոսկալի ձայնն, որ ասէ՝ «Երթայք յինէն անիծեալք ի հուրն յախտենականն, որ պատրաստեալն է սատանայի եւ հրեշտակաց նորա, զի կամարարք նորա եւ, եւ դրոնք երկնից փակեցաւ նորա, զի ոչ զղջացան⁵⁴⁵ եւ

515 B + և C խառնեցաւ E չիք ընդ հրէայս եւ ընդ հեթանոսս խառնակեցաւ

516 BE շար գործս (E գործ) փիւ շարագործս D գործս

517 BCD չիք ուրացաւ զհաւատն

518 B վաճառեցաւ

519 C կորոյս գտարք մկրտութիւնն այն է D կորուս մկրտութիւն E կորոյս զմկրտութիւնն փիւ կորոյս զմկրտութիւնն

520 C գոր

521 B տանին զնա փիւ որ խնդրեցին եւ ոչ գտին եւ կա C չիք եւ կա D զնայ ածեն փիւ որ խնդրեցին եւ ոչ գտին եւ կա

522 BC + զի D տանջանաց E + և

523 B իբրև զհատ փիւ որպէս հատ

524 AC մանանխոյ C + և ոչ մեռանի յայնժամ D չիք հալի եւ մաշի ... մանանխոյ

525 C չիք եւ հառաչէ E հառաչ

526 BD չիք եւ հառաչէ ընդդէմ Աստուծոյ C արարչին

527 BCD + տէր

528 C ողորմեաց DE ողորմեայ

529 B մեղ

530 D + ձեռաց

531 B + ձեռաց C + անարատ ձեռացդ

532 D ըստեղծուած

533 B եմք

534 C + տէրն հրամայէ

535 BCD չիք գան հրեշտակքն եւ

536 C հանել

537 BCD + անտի (B + և)

538 D և

539 B տանիս C + զնա D զնայ

Գ BCD բնագրերի տեքստն այստեղ ընդհատվում է և շարունակվում է «Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Զի՞նչ ասէ հոգի արդարոյն ցմանմինն» հատվածից:

540 E զմարդիկք

541 E սատանաի

542 E սրովբէից

543 E անուստրեամբ

544 A ժառանկորդ

545 E զղջանացան

ոչ ապաշխարեցին եւ ոչ հաշտեցուցին զԱստուած ընդ ինքեանս»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Որպէ՛ս պատուական է մահ սրբոց»:

Ասէ հրեշտակն. «Վասն զի զմեղս մահացուցին յերկրի եւ առ կենդանի յոյսն փոխեցան ի Քրիստոս եւ ի զբաւսանաց եւ ի հոգոց մարմնոց եւ յեղկելի կենացս յանձերանալի կեանսն⁵⁴⁶ փոխեցան»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Եւ զհոգի արդարոյն որպէ՛ս առնուս կամ ո՞ւր տանիս»:

Ասէ հրեշտակն. «Հանդարտաբար երեւիմ մարդոյն իբրեւ սիրելի կամ բարեկամ, իբրեւ զհրափրող⁵⁴⁷ ի հարսանիս թագաւորի⁵⁴⁸, հեզ⁵⁴⁹, հանդարտ, բարի ի փոխումն յափտենական հանգիստն⁵⁵⁰, իբրեւ տեսանէ զիս հոգին, ցնծայ⁵⁵¹ եւ ուրախանայ⁵⁵², զի ի ծփանաց եւ ի հոգոց աշխարհիս զերծանի եւ փոխի ի կեանսն յափտենից, ի հողեղինացս ի դասս հրեշտակաց, ի յանցաւորէս ի մշտենջանաւորն⁵⁵³: Եւ յորժամ առնում զհոգի արդարոյն լի⁵⁵⁴ լուսով՝ իբրեւ զարեգակն, ամենայն անուշահոտութեամբ լցեալ եւ երկիր պագանեմ նմա՝ իբրեւ սիրելոյ եւ բարեկամի⁵⁵⁵»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Եթէ մարդն զամենայն ատուս կենաց իւրոց ի մեղսից է եւ ոչ խոստովանի, եւ ի ժամ մահուն դառնայ Գ. ատուրբ յառաջ կամ Բ.⁵⁵⁶ զի՞նչ լինիցի, ընդունի՞ր Աստուած զայնպիսին, թէ՞ ոչ»:

Ասէ հրեշտակն. «Եթէ⁵⁵⁷ մարդն զամենայն ատուս կենաց իւրոց կացեալ իցէ ի հրապարակս սատանայի, ի մեղս եւ ի չարիս, եւ ի ժամ մահուանն⁵⁵⁸ դառնա⁵⁵⁹ եւ խոստովանի զյանցանս⁵⁶⁰ իւր, լայ եւ ողբայ եւ հառաչէ⁵⁶¹ ընդդէմ Աստուծոյ, անկանի առաջի ֆահանային եւ խնդրէ⁵⁶² զփրկական խորհուրդն, եւ ֆահանայն⁵⁶³ տացէ եւ ոչ զրկիցէ, ընդունի Աստուած եւ ոչ առնէ անտես, զի ողորմած է: Ի Տեառնէ իսկ վկայեցաւ, թէ որ ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ⁵⁶⁴ զարիւն⁵⁶⁵ իմ, նա յիս բնակեցցէ եւ ես ի նմա:՝ Եւ մարգարէն ասէ՝

546 E կեանս
547 E զհրափրողս
548 E թաւաւորի
549 E հեղ
550 A հանկիստն
551 E ցնծանայ
552 E + իբրև տեսանէ
553 E մշտընջենաւոր
554 E զի
555 E բանէկամի
556 E + կամ մի

557 E թէ
558 E մահովանն
559 E դառնայ
560 E զանսանս
561 E հառաջէ
562 E խնդրէր
563 E ֆահայն
564 A ըմբէ
565 E զարուն
՝ Տե՛ս Հովն. ԺԶ 57

«Ամենայն, որ կարդասցէ զանուն Տեառն՝ կեցցէ,¹ զի մինչև ի վերջին տուրեալ շնչոյն ածէ խնամ⁵⁶⁶ փրկիչն եւ ստեղծիչն պատկերի իւրոյ»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Ո՛ր մեղք է ծանրագոյն»:

Հրեշտակն ասէ. «Զոր փոքր համարի եւ ոչ խոստովանի, այն է ծանրագոյն⁵⁶⁷ եւ յառաջագոյն, երթայ ի դատաստան եւ յամալթ⁵⁶⁸ առնէ զնա առաջի Աստուածուրբեանն⁵⁶⁹»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Ի ձեռն խոստովանութեանն⁵⁷⁰ եւ ապաշխարութեանն⁵⁷¹, որչա՞փ եւ են մեղքն շնչին»:

Ասէ հրեշտակն. «Որպէս մոմ, որ⁵⁷² հալի ի հրոյ, կամ որպէս փոշի, զոր տարաւ մորիկ, այնպէս են⁵⁷³ ամենայն բնութիւնք մեղաց ի ձեռն ջերմեռանդ խոստովանութեան եւ ապաշխարութեան⁵⁷⁴»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Զմեղքն, զոր գործէ մարդ եւ խոստովանի, եւ դարձեալ գնոյն գործէ⁵⁷⁵, լինի՞ թողութիւն, թե՞ ոչ»:

Ասէ հրեշտակն. «Որչափ գլորիս, կանկնեա, եւ որչափ մեղանչես, ապաշխարեա⁵⁷⁶: Եւ Պետրոս լուա ի Տեառնէ, որ ասաց՝ «Զեթանասնեկին⁵⁷⁷ թող նմա»:^P

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Զի՞նչ ասէ հոգի արդարոյն ցմարմինն⁵⁷⁸»:

Հրեշտակն ասէ⁵⁷⁹. «Գովեն զմիմեանս⁵⁸⁰: Հոգին ասէ⁵⁸¹՝ «Երանի է՞ Բեզ⁵⁸³, մարմին իմ⁵⁸⁴, զի քեւ եմ արդարացեալ⁵⁸⁵ ի տուրս աղքատաց, յաղալթս

¹ Տէ՛ս օրվել թ 32; Գործք թ 21; Հռոմ. Ժ 13

⁵⁶⁶ A խնամ[մ]

⁵⁶⁷ E չիք հրեշտակն ասէ զոր փոքր... ծանրագոյն

⁵⁶⁸ E յամալթ

⁵⁶⁹ E աստուածութեան

⁵⁷⁰ E խոստովանութեան

⁵⁷¹ E ապաշխարութեան

⁵⁷² E չիք

⁵⁷³ E + մոմ որ հալի ի հրոյ կամ որպէս փոշի

⁵⁷⁴ E + և ապաշխարութեան

⁵⁷⁵ E չիք մարդ եւ խոստովանի եւ դարձեալ գնոյն գործէ

⁵⁷⁶ E ապաշխարեա

⁵⁷⁷ A զեթանասնեկին

^P Հմմտ. Մատթ. ԺԸ 21-22

⁵⁷⁸ BCD չիք ասէ սուրբն գրիգոր զինչ է պահքն ... ցմարմինն + ասէ սուրբն

գրիգոր զարդարոյն հոգին (CD զհոգի արդարոյն) յորժամ հանես ի մարմնոյն ուր տանիս

⁵⁷⁹ BCD ասէ հրեշտակն *ի/ս* հրեշտակն ասէ BD + յորժամ առնում (D հանել) զհոգի արդարոյն C + յորժամ առնում զհոգի արդարոյն ի մարմնոյն լինի իբրև զարեգակն պայծառ և լուսատւ և բերկրալից ուրախութեամբ ընդ անմարմին զուարթունսն հրեռոյի և

⁵⁸⁰ C գոհանան զմիմեանց *ի/ս* գովեն զմիմեանս BCD + հոգին և մարմինն

⁵⁸¹ BC (C + եւ) ասէ հոգին ցմարմինն *ի/ս* հոգին ասէ D ասէ հոգին *ի/ս* հոգին ասէ

⁵⁸² AE չիք

⁵⁸³ C ինձ

⁵⁸⁴ BC չիք մարմին իմ D չիք

⁵⁸⁵ CD արդարացեալ եմ *ի/ս* եմ արդարացեալ

եւ ի նգնութիւնս⁵⁸⁶»: ⁵⁸⁷Ասէ մարմինն ցհոգին՝ «Երանի եւ Բեզ, զի դու էիր իմ լծակից եւ առաջնորդ: Արդ, եթէ հանգիր⁵⁸⁸ ի հոգոց եւ յաշխատութեանց⁵⁸⁹»: Ասէ հոգին՝ «Ես երթամ առ թագաւորն Քրիստոս եւ բարեխաստեմ ընդ իմ եւ ընդ քո»: Ասէ մարմինն՝ «Երթ ի բարի ի⁵⁹⁰ կարգս հրեշտակաց եւ զիս յիշեա առաջի⁵⁹¹ արթոյ աստուածութեանն, զի քո լծակից եմ եւ բնակարան»: Ապա ողջունին ի միմեանց եւ լինի հոգին⁵⁹² ի⁵⁹³ ձեռին իմում⁵⁹⁴ մարդակերպ⁵⁹⁵, իբրեւ⁵⁹⁶ զարեգակն: Եւ պատուեմ զմարմինն իբրեւ սիրելոյ եւ բարեկամի, մինչեւ տանին⁵⁹⁷ ի գերեզմանն եւ իջուցանեն ի հանգիստն⁵⁹⁸: Եւ ֆահանայն ասէ՝ «Հասառ ունելով հոգի խաղաղութեան»^d: Յայնժամ երկիր պագանեմ սրբոյ խաչին եւ դասուց ֆահանայիցն⁵⁹⁹ եւ ամենայն ժողովրդեանն: Եւ ապա առնում զհոգին եւ⁶⁰⁰ վերանամ յերկինս յարեւելից կողմ⁶⁰¹, պայծառ իբրեւ զարեգակն, եւ անցուցանեմ խաղաղութեամբ ընդ խաւարային իշխանութիւնսն⁶⁰²:

⁶⁰³Յառաջին⁶⁰⁴ աստիճանին⁶⁰⁵ բանակք դիւաց⁶⁰⁶ են⁶⁰⁷, ընդդէմ գան⁶⁰⁸ եւ⁶⁰⁹

586 BCD եւ յեկեղեցիս եւ յամենայն բարի գործս (D ամենայն գործ բարիս) *փ/ս* յաղաթս եւ ի նգնութիւնս

587 D + ե

588 A հանկիր

589 E յաշատութեանց

590 E *չ/բ*

591 E յառաջի

592 E հոգի

593 E *չ/բ*

594 E իւրում

595 E մարդայկերպ

596 E իբր

597 E + ե

598 A հանկիստն

^d Տե՛ս հղում ^u

599 A ֆահանիցն

600 E *չ/բ*

601 E կողմն

602 BCD ասէ մարմինն երթ ի կառս հրեշտակաց ի ժողովն անդրանկաց արդարոց ի վերինն երուսաղէմ եւ զիս յիշեա ի գալստեան տեսոն զի քո լծակից եմ եւ գործարան եւ յորժամ երիցս անգամ ասեն զհասառ ունելովն յայնժամ առ-

նումք զհոգին եւ վերանամք յերկինս (C ասէ մարմինն ընդ հոգին երթ ի խաղաղութիւն առ արարիչն մեր կառ հրանիւթիցն եւ ի ժողովս անդրանկաց ի դասս արդարոցն ի վերինն երուսաղէմ եւ զիս յիշեա ի գալստեան տեսոն զի քո լծակից եմ եւ գործարան եւ յորժամ երրորդ անգամ ասեն զհասառ ունելովն եւ վերանամք յերկինս), (D երթ ի բարի կառս հրեշտակաց ի ժողովս արդարոց ի վերինն երուսաղէմ եւ զիս յիշայ ի գալըստեան տեսոն զի լուծայկից եմ քո եւ գործարան յայնժամ առնում զհոգի արդարոյն եւ վերանամ յերկինս) *փ/ս* ասէ մարմինն ցհոգին երանի եւ Բեզ զի դու էիր ... իշխանութիւնսն

E իշխանութիւնս *փ/ս* երանի եւ Բեզ զի դու ... իշխանութիւնսն

603 CD + եւ

604 B յառաջի

605 AE աշտիճանն D աստիճանն

606 B դիւացն

607 D է

608 BC *չ/բ* ընդդէմ գան

609 D *չ/բ* ընդդէմ գան եւ

անդ⁶¹⁰ այր մի երկայն⁶¹¹, սեւադէմ, շարատեսակ⁶¹², որոյ գլուխն⁶¹³ յերկինս հասանէ⁶¹⁴, եւ յորժամ⁶¹⁵ տեսանէ զմեղատրին⁶¹⁶ հոգին⁶¹⁷, որ ի վեր տանել⁶¹⁸, յանկարծակի⁶¹⁹ ընթոնէ⁶²⁰ եւ ոչ տայ ի վեր⁶²¹ տանել⁶²², շարշարէ զնա եւ ապա թողու: Բայց յարդարն⁶²³ ոչ իշխէ հայել, այլ փախչին ի նմանէ⁶²⁴, զի տեսանեն զհոգի արդարոյն լի աննառ լուսով եւ շլանան աչք նոցա, տեսանեն զբերանն ի փառաբանութիւն Աստուծոյ եւ կապին բերանն նոցա, տեսանեն զձեռք նորա լցեալ ողորմութեամբ եւ կապին ձեռք նոցա, տեսանեն զոտս նորա յաղափարանն ընթանալով եւ արգելում⁶²⁵ ռոք նոցա, տեսանեն զմատանին յաջոյ ձեռին նորա, որ է հաղորդութիւն, եւ սարսեն յահէն, տեսանեն սուսեր⁶²⁶ ընդ մէջ ածեալ զխոստովանութիւնն եւ խոովին եւ դողան, յորժամ⁶²⁷ զայս ամենայն տեսանեն, ոչ իշխեն մերձենալ կամ հայել ի նա⁶²⁸:

⁶²⁹Յերկրորդ⁶³⁰ աստիճանին⁶³¹ մուրթն է եւ խաւար թարձարամած⁶³², բայց⁶³³ արդարն ոչ երկնչի⁶³⁴ եւ ոչ մուրի⁶³⁵, զի զիր լոյսն պայծառ ջահավառեալ

610 BC + է

611 ACE յերկայն

612 BC շարատեսակ սեւադէմ *փ/ս* սեւադէմ շարատեսակ D սեւայգուն դէմ երկան շարայտեսակ *փ/ս* երկայն սեւադէմ շարատեսակ

613 BD + մինչև C + յերկրէ մինչև

614 D հասանի

615 BCD իբրև *փ/ս* եւ յորժամ

616 BD զմեղատր E զմեղալին

617 C զհոգի մեղատրացն *փ/ս* զմեղատրին հոգին D հոգիքն

618 B տանիմք C ելանեն ի վեր *փ/ս* ի վեր տանել D տանին

619 D յարձակի + ի վերա

620 E ըմբռնէ

621 D շտայ *փ/ս* ոչ տայ ի վեր

622 B յարձակի ի վերայ եւ շտա տանիլ *փ/ս* յանկարծակի ընթոնէ եւ ոչ տայ ի վեր տանել

623 B յարդարս

624 B փաղչի ի նոցանէ *փ/ս* փախչին ի նմանէ

625 E յաղափարն ընթանալոյ եւ ագրեմլուն *փ/ս* յաղափարանն ընթանալով եւ արգելուն

626 E սուսեր

627 E յայնժամ

628 B *չ/բ* զի տեսանեն զհոգի արդարոյն լի աննառ լուսով ... ի նա

C ի վերայ անկանի եւ շտայ թոյլ ի վեր ելանել իսկ սուրբ հրեշտակին հրեղէն գաւազանամ հարկանեն զնա եւ կորզեալ ի նմանէ տանին երկրպագեցնեն սուրբ աթոռոյն աստուծոյ եւ տանին ի տեղի կայենի եւ ցուցանեն գտեղի տանջանաց եւ կայ ամալթով մինչև յար դատաստանին գան եւ ընդդէմ արդար եւ սուրբ հոգոյն եւ ամալթայից եղեալ ոչ իշխեն մերձենալ *փ/ս* ընթոնէ եւ ոչ տայ ի վեր տանել ... ի նա

D եւ ասէ ուր տանիս մեր կամարարդ եւ զամենայն շարագործ մեղատրին յառաջ բերեն դևն գրով բաց գոր խոստովանին ոչ երկին գիրն եւ ես ասեմ թողէք զդայ մինչև գայ Բրիտոնս եւ ասնէ դատաստան *փ/ս* բայց յարդարն ոչ իշխէ հայել ... ի նա

629 BD + եւ C + իսկ

630 BC յերրորդ D երկրորդ

631 AE աշտիճանն D աստիճանն

632 D *չ/բ*

633 D եւ

634 B *չ/բ* թարձարամած բայց արդարն ոչ երկնչի

635 B + արդարն

առաջի իր տեսանէ⁶³⁶ եւ⁶³⁷ պայծառանայ⁶³⁸ ահատր⁶³⁹ լուսովն⁶⁴⁰ Աստուծոյ⁶⁴¹:

⁶⁴²Յերրորդ աշտինանն սառն է⁶⁴³ եւ⁶⁴⁴ ցուրտ⁶⁴⁵ ահագին եւ ոչ յաղթեն նմա⁶⁴⁶:

Ի չորրորդ աստիճանին⁶⁴⁷ նեղ դուռն է եւ անձկամուտ, բայց արդարոյն լայն է եւ ընդարձակ, եւ⁶⁴⁸ գունդք հրափայլ գուարթնոցն⁶⁴⁹ հրահոսան թեւաք պարփակեալ ունին զհանապարհն⁶⁵⁰ ընդդէմ Աստուածութեանն, եւ ունի արդարն⁶⁵¹ պսակ ի գլուխ իւր⁶⁵², այսինքն է դրոշմ⁶⁵³ եկեղեցոյ⁶⁵⁴ եւ կնիք⁶⁵⁵ սուրբ ասագանին⁶⁵⁶:

⁶⁵⁷Ի հինգերորդ աստիճանին⁶⁵⁸ լոյս է կամարածե առաւել պայծառ, քան զարեգակն, պայծառանայ արդարն տեսանելով զկեանս իշխանութեանց⁶⁵⁹:

⁶⁶⁰Ի վեցերորդ⁶⁶¹ աստիճանին⁶⁶² դասք հրեշտակաց են եւ հրեշտակապետաց արթոոց, իշխանութեանց, պետութեանց, գուարթնոց: Տեսանեն զարդարն, ուրախանան եւ ցնծան:

636 B չիք զի զիւր լոյսն պայծառ շահավառեալ առաջի իւր տեսանէ C խաւար է մեղատուացն և արդարոցն լոյս ծագէ փխ մուրն է եւ խաւար քարձամած ... տեսանէ

637 B այլ

638 C պայծառանան

639 B յահատր C չիք

640 B լուսոյն

641 D յիշխէ հայիլ այլ փաղչի նմանէ և ունի արդարն պսակ ի գլուխ իւր այս ինքնն դրոշմ յեկեղեցոյ և կնիկ սուրբ ասագանին և հրեղէն սուտերն ընդ մէջ նորայ է խոստովանութիւն փխ երկնչի եւ ոչ մուրի ... Աստուծոյ

642 D բնագրում այս հատվածից հետո եկող տեխտը տարբերվում է մնացած բնագրերից: Համառոտ վերջավորությունն ավբողոյթյամբ արտագրել ենք հողվածի վերջում:

643 E չիք եւ ոչ մուրի զի զիւր ... սառն է

644 E + ոչ

645 E ուրա

646 BC չիք յերրորդ աշտինանն ... յաղթեն նմա + եւ

647 AE աշտինանն

648 BC չիք նեղ դուռն է եւ անձկամուտ բայց արդարոյն լայն է եւ ընդարձակ եւ

649 B + են և C գուարթոցն + են

650 C զհանապարհս

651 C ունին արդարն

652 C լուսեղէն ի գլուխս իւրեանց փխ ի գլուխ իւր

653 C բարեգործքն և դրոշմն

654 B եկեղեցոյն C եկեղեցոյ

655 C մկրտութիւն փխ եւ կնիք

656 B + և հրեղէն սուտեր ընդ մէջ որ է խոստովանութիւն և մատանին որ է յաջոյ ձեռին որ է վերջին թաւալակն C + և հրեղէն սուտեր ընդ մէջ իւրեանց որ է խոստովանութիւն սուրբ երրորդութեանն և մատանի հրեղէն յաջոյ ձեռին որ է վերջին հաղորդութիւն մարմնոյն քրիստոսի

657 B + եւ

658 ACE ե երրորդ աշտինանն փխ հինգերորդ աստիճանին

659 B որպէս զարեգակն պայծառանան տեսանելով զկեանս իշխանութեանց և պետութեանց փխ լոյս է կամարածե ... իշխանութեանց C չիք ի հինգերորդ աստիճանին ... իշխանութեանց

660 BC + եւ

661 C վեց

662 A աշտինանն E աստիճանն

Յեթներորդ⁶⁶³ աստիճանն⁶⁶⁴ ընդդէմ գան հոգիի արբոցն սաղմոսիւմ եւ արհնութեամբ եւ ողջունեն, զհոգի արդարոցն⁶⁶⁵ առնուն եւ դառնան:

Ընդ այս եւթն դասս անցուցանեմք եւ ապա յութերորդ⁶⁶⁶ աստիճանն⁶⁶⁷ երկիր պագանէ⁶⁶⁸ սուրբ ահատոր արթոյն Աստուծոյ⁶⁶⁹»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Եթէ քան⁶⁷⁰ զարեգակն պայծառ է արդարն⁶⁷¹, Աստուծոյ երկիր ընդէ⁶⁷² ոչ պագանէ⁶⁷³, քան արթոյն»:

Ասէ հրեշտակն. «Քաղաքի արդարն առաջի Աստուծոյ եւ լսէ զահատոր բարբառն⁶⁷⁴, որ⁶⁷⁵ ասէ՛ «Եկ⁶⁷⁶, ծառայ բարի եւ հաւատարիմ, մուտ յուրախութիւն Տեառն քո, բայց յաստուածութիւնն⁶⁷⁷ ոչ կարէ նայել⁶⁷⁸, զի ահեղ է եւ զարմանալի⁶⁷⁹, ընդդէմ կան հաւաղէմ⁶⁸⁰ բոցեղէն⁶⁸¹ եւ առիծաղէմ եւ⁶⁸² ցլագլուխ⁶⁸³ եւ մարդապատկեր⁶⁸⁴: Շուրջ կան զարթոռովն⁶⁸⁵ ընդ աշմէ եւ ընդ ահեկէ⁶⁸⁶, եւ⁶⁸⁷ սուրբ հրեշտակապետն⁶⁸⁸ Միխայել եւ Գաբրիէլ⁶⁸⁹ եւ վարսատոր սերոբէն⁶⁹⁰ ունի զգնդակն⁶⁹¹ ի ձեռին իւրում ի ձեւ⁶⁹² զաւագանի եւ ի նմանութեամբ⁶⁹³ սուրբ խաչին եւ կայ ընդ պատուանդանի⁶⁹⁴ արթոյն

663 E յեաթներորդ

664 A աշտիճանն

665 E արդարոյն + և

666 E յարութե երրորդն

667 A աշտիճանն

668 E պաւանէ

669 BC չիք դաս հրեշտակաց են և հրեշտակապետաց... աստուծոյ B + երկրպագեցուցանեն արթոյն աստուծոյ C + երկիր պագանէ ահատոր արթոյն աստուծոյ

670 BC թէ որպէս չիք եթէ քան

671 BC պայծառանայ (C պայծառանան արդարն) չիք պայծառ է արդարն

672 B ընդդէմ երկիր չիք երկիր ընդդէմ C ընդդէմ աստուծոյ երկիր չիք աստուծոյ երկիր ընդդէմ

673 C պագանեն

674 B զձայն չիք զահատոր բարբառն C վասն զի բազմաշային և սերովբէն և ֆերովբէն և արթոն ընդդէմ աստուածային լուսոյն պարփակին և ոչ իշխեն հայել յաստուածային լուսոյն այլ լսեն զձայն յաստուածային լուսոյն չիք բագամի արդարն ... բարբառն

675 E և

676 C չիք

677 BE յաստուածութիւն

678 BC իշխէ (C իշխեն) հայել չիք կարէ նայել

679 B + և C + է և

680 B հաւաղէմն C արծուաղէմն E հաւաղիւմ

681 C չիք E բոցեղէն

682 C առիծաղէմն չիք առիծաղէմ եւ

683 CE ցլագլուխն

684 B չիք բոցեղէն եւ առիծաղէմ եւ ցլագլուխ եւ մարդապատկեր C մարդակերպն E մարդապատկեր

685 B զարթոնական արթոռովն չիք զարթոռովն C + աստուծոյ

686 C յահեկէ չիք ընդ ահեկէ

687 BC չիք

688 C հրեշտակապետն

689 B գաբրիէլ և միխայել չիք միխայել եւ գաբրիէլ

690 B սերոբէն C չիք միխայել եւ գաբրիէլ եւ վարսատոր սերոբէն + և E սրոբէն

691 BC ունին զգնդակն չիք ունի զգնդակն E զգնդան

692 C իւրեանց ի ձեւ չիք իւրում ի ձեւ

693 BC նմանութիւն

694 E չիք ի ձեռին իւրում ի ձեւ ... պատուանդանի

Աստուծոյ, եւ⁶⁹⁵ բազմաշէպ⁶⁹⁶ թեւ սփռելով⁶⁹⁷ ամենայն տառ⁶⁹⁸ հոգեղինաց եւ հրեղինաց⁶⁹⁹ գոչելով զերգս⁷⁰⁰ նուագեն⁷⁰¹ «սուրբ, սուրբ, սուրբ Տէր զարուրեանց, լի են⁷⁰² երկինք եւ երկիր փառամբ քո»:^{ժս} Եւ աստուածութիւնն ի չորեքերկրեան աթոռն բազմեալ հանկչի, եւ շուրջ կան⁷⁰³ զաթոռովն դաս առաւելոցն եւ մարգարեիցն⁷⁰⁴, եւ հանապազ փառաբանեն զԱստուած անլուելի ձայնիւ: Եւ տան⁷⁰⁵ արդարոյն ըմբելի համագոյական⁷⁰⁶ եւ յանմահական աղբիւր են եւ անմահանայ⁷⁰⁷ հոգի⁷⁰⁸: Յայնժամ բերեն նմա⁷⁰⁹ պատուանդան⁷¹⁰ եւ պսակ պարծանաց⁷¹¹ եւ թագ⁷¹² արքայական⁷¹³ եւ պատմունան յաղամային⁷¹⁴ լուսոյն⁷¹⁵, որպէս⁷¹⁶ պատմունանն Ահարոնի, զոր Մովսէս յարինեաց ի չորից նիւթից⁷¹⁷ ի կարմրոյ⁷¹⁸, ի կապուտոյ⁷¹⁹, ի բեհեզոյ⁷²⁰, ի ծիրանոյ: Կարմիրն⁷²¹ յաստուածութենէն, կապուտակն⁷²² յաւրից⁷²³, բեհեզն⁷²⁴ յերկրէ⁷²⁵, ծիրանին՝ ի ծովէ⁷²⁶: Ահարոնի պատմունանն⁷²⁷ երկոտասան ակն⁷²⁸ ունէր, եւ ամենայն ակն քան⁷²⁹ զարեգակն պայծառագոյն⁷³⁰ էր⁷³¹:

695 B չիք աստուծոյ եւ
696 BC բազմաշէպին E բազմաշէպ
697 BC թեւսփռելով փիւ թեւ սփռելով B +
և C + ծածկեն զերեսս և զոտս իւրեանց
և
698 B կառ C հոյք
699 C հոգեղինացն փիւ հոգեղինաց եւ հրե-
ղինաց E հոգեղինաց
700 BC գոչեն զերեսս (C չիք) փիւ գոչելով
զերգս
701 C նուագելով BC + և ասեն
702 E լին փիւ լի են
ժս Տէն Սրբազան Պատարագամատոյցք Հա-
յոց, աշխ. Յովսէփ Գաբրիելեանի, հտ. Ա,
Վիեննա, 1897, էջ 641:
703 E գան
704 E մարգանիցն
705 E չիք
706 E համայգոյական
707 E անմահական
708 BC չիք լի են երկինք եւ երկիր փառամբ
քո ... հոգին
709 B արդարոյն C աթոռ
710 C պատուական + և պայծառական
զարդարեալ և նստուցանեն զարդարն

711 C պըսակ ականակապ ընդելուզեալ
մարգարտով փիւ պսակ պարծանաց
712 E թագ
713 B արհունական C արեգակնափայլ
714 AC յաղամանեան E յանդամեան
715 B + և
716 C չիք պատմունան յաղամային լուսոյն
որպէս
717 C նիւթոյ E նիւթից
718 BC + ի բեհեզոյ
719 C կապուտակէ
720 BC չիք ի բեհեզոյ
721 B + էր հորն C + հոր
722 B և կապոյտն փիւ կապուտակն
723 BC յաւրոց B + և E աւրից
724 C բեհեզն
725 B յաշխարհէ BC + և
726 B ծովէն
727 C ի պատմունանն ահարոնի փիւ ահա-
րոնի պատմունանն
728 C բժն ակունս փիւ երկոտասան ակն
729 B որպէս
730 B պայծառ E պայծառագուն
731 C եղեալ էին և ակունսն պայծառ իբրև
զոյս արեգական եւ յորժամ զգենոյր
ահարոն զպատմունանն ամենայն իս-

Այնպես բերեն⁷³² արդարոյն եւ ցուցանեն նմա⁷³³ եւ յինքն⁷³⁴ ոչ տան, այլ ասեն, եթէ այս է զգեստ եւ փառքն քո, եւ աոցես զդա⁷³⁵, յորժամ միատրին հոգիք եւ մարմինն⁷³⁶, յայնժամ ի⁷³⁷ վերինն Երուսաղէմ արբուցանեն⁷³⁸ նմա զցաւոյն⁷³⁹ կենաց եւ առաքէ Աստուած⁷⁴⁰ զվարսաւոր սերովբէն⁷⁴¹ եւ ասէ⁷⁴² «Ն՛րբ⁷⁴³, հանգի՛ր⁷⁴⁴ ի բազում հոգոց եւ յաշխատութեանց⁷⁴⁵ մինչեւ ի միւս անգամ⁷⁴⁶ գալուստն⁷⁴⁷ եւ ուրախ լեր⁷⁴⁸, մինչեւ աոցես զհատուցումն բարի վաստակոց քոց, ապա տարեալ հանգուցանեն⁷⁴⁹ զնա⁷⁵⁰ ի չորրորդ պարունակն հանդէպ⁷⁵¹ դրախտին⁷⁵²:

Քանզի⁷⁵³ դրախտն բարձր⁷⁵⁴ եւ⁷⁵⁵ պայծառ⁷⁵⁶ է, քան զարեգակն, եւ արեգակն ընդ⁷⁵⁷ ստորոտս⁷⁵⁸ դրախտին ելանէ ի պայծառ ծաղկանց⁷⁵⁹ եւ հանապազ պայծառանայ արդարն եւ լուսաւորի ի հոտոյ⁷⁶⁰ ծաղկանց⁷⁶¹ դրախտին, ցնձայ եւ ուրախանայ, որպէս ի մարմնի⁷⁶²: Արդ⁷⁶³, յորժամ գայցէ⁷⁶⁴ Քրիստոս զդրախտն եւ զվերինն⁷⁶⁵ Երուսաղէմէ խոստացեալ արդարոց,

րայի զարհուրէր յերեսաց նորա *փիւ* ունիր եւ ամենայն ակն քան զարեգակն պայծառագոյն էր
 732 C բերեալ + առաջի
 733 B չիք
 734 B բայց յինքեան *փիւ* եւ յինքեան
 735 E գայդ
 736 B միայն արժանատրին ցուցանեն *փիւ* ասեն եթէ այս է զգեստ ... մարմինն E հոգիքն եւ մարմինն *փիւ* հոգիք եւ մարմինն
 C բայց ոչ զգեցուցանեն մինչև ի յարութեան յարն *փիւ* եւ յինքն ոչ տան այլ ասեն ... մարմինն
 737 B չիք
 738 B արբուցանէ E արբուցանէն
 739 B արդարոյն ցաւ *փիւ* նմա զցաւոյն
 740 C տէր
 741 A սէրովբէն B սէրովբէն
 742 E ասեն
 743 B չիք C + ծառայ բարի և հաւատարիմ
 744 AE հանկիր
 745 E աշտատութեանց
 746 A անկամ

747 C չիք ի բազում հոգոց ... գալուստն
 748 B չիք ի բազում հոգոց ... ուրախ լեր C ուրախացիր *փիւ* ուրախ լեր
 749 ABC հանկուցանեն
 750 B չիք ապա տարեալ հանգուցանեն զնա + և
 751 B յեղեմ
 752 B + հանգուցանեն զնա C յայնժամ ընդդէմ դրախտին հանգուցանեն զնա *փիւ* ապա տարեալ ... դրախտին
 753 E քանի
 754 E բարձ
 755 B չիք բարձր եւ
 756 C չիք եւ պայծառ
 757 B ի
 758 BC ստորոտ
 759 E ծաղկացն
 760 E հատոյ
 761 E ծաղկացն
 762 B չիք եւ հանապազ պայծառանա արդարն ... ի մարմնի
 763 B եւ
 764 B գայ
 765 E զվերին *փիւ* եւ զվերինն

ու զանանց ուրախութիւնս⁷⁶⁶»:^{ժբ}

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Որպէ՛ս է արո՞տ աստուածութեանն»:

Հրեշտակն ասէ. «Մի է եւ դէմն չորս ունի՝ եզին, մարդոյ⁷⁶⁷, առիծոյ, արծոսոյ⁷⁶⁸: Իւրաքանչիւր զբարբառ իւր արծակէ, երգեն եւ փառաբանեն զԱստուած»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Աստուածութիւնն⁷⁶⁹ որպէ՛ս է»:

Հրեշտակն ասէ. «Հոգի է եւ լոյս եւ հուր»:

Սուրբն Գրիգոր⁷⁷⁰. «Շուրջ զաստուածութեամբն ի՞նչ կայ»:

Հրեշտակ⁷⁷¹. «Լոյս⁷⁷² սպիտակ անպատում եւ շնորհատու, եւ մարդիկ անդի առնուն զշնորհս իմաստութեան եւ գիտութեան: Եւ անդի⁷⁷³ բաշխի պարգեւս Հոգոյն Սրբոյ ի վերայ ամենայն արարածոց»:

Սուրբն Գրիգոր⁷⁷⁴. «Ի վերայ անմահ գագաթանն Աստուածային ի՞նչ կայ»:

Հրեշտակ⁷⁷⁵. «Լոյս սփռեալ համատարած իբրեւ գերկինս եւ ի վերայ նորա ջուր մկրտութեան, զոր արկ կարապետն Յովաննէս⁷⁷⁶ ի Յորդանան ի վերայ անմահ գագաթան Որդոյն Աստուծոյ եւ ի կատար գումբեթին խաչն փրկչական»:

Սուրբն Գրիգոր⁷⁷⁷. «Քանի՞ երկինք⁷⁷⁸ են, զի Պաղոս Գ. ասաց»:

Հրեշտակ⁷⁷⁹. «Պաղոս ետես լոյս սփռեալ ի վերայ անմահ գագաթանն

⁷⁶⁶ B զայն է խոստացեալ իրոց ընտրելոցն զվերին երուսաղէմ և զգրախոն և այլ զանազան ուրախութիւնս ընդ որս և մեք արժանի լիցոմ փառաւորել զհայր և զորդի և զսուրբ *փ/ս* զգրախոն եւ զվերինն ... ուրախութիւնս C և ի պայծառութենէ դրախտին առնու զլոյս իւր արեգակն ամենայն ատար և դրախտն եպնապատիկ պայծառ է քան զարեգակն [հմմտ. Եսայի Լ 26] և քրիստոս զգրախոն է խոստացել հաւատացելոց իւրոց և զվերինն երուսաղէմ եւ յորժամ լուսա սուրբն գրիգոր զայս ամենայն ի հրեշտակէն ուրախացաւ և զահացաւ զաստուծոյ և ասէ երանի է արդարոցն ի փառս և վայ մեղաւորաց որ զբարիս և զփառս և զյափտենից ուրախութիւնս կորուսին վասն մեղաց իւրեանց և քրիստոսի պսակողին սրբոց և փրկողին զմեզ ի հրոյն տանջանաց փառք

ընդ հար և ամենասուրբ հոգոյն յոփտեանս յափտենից ամէն *փ/ս* ի պայծառ ծաղկանց ... ուրախութիւնս E զուրախութիւնսն

^{ժբ} B և C բնագրերն այստեղ ավարտվում են գրիչների հիշատակարաններով:

⁷⁶⁷ E մարդու

⁷⁶⁸ E արծու

⁷⁶⁹ E աստուածութիւն

⁷⁷⁰ E + ասէ

⁷⁷¹ E հրեշտակն + ասէ

⁷⁷² E + ի

⁷⁷³ E անտի... անտի *փ/ս* անդի ... անդի

⁷⁷⁴ E + ասէ

⁷⁷⁵ E հրեշտակն + ասէ

⁷⁷⁶ E յովանէս

⁷⁷⁷ E + ասէ

⁷⁷⁸ E երկինքն

⁷⁷⁹ E հրեշտակն + ասէ

եւ⁷⁸⁰ երկինք կոչեաց: Այլ երկինք երկու են՝ հրեղէն եւ լուսեղէն»:

Սուրբն Գրիգոր⁷⁸¹. «Հրեշտակացն դասն ի վերայ լուսեղէն երկնից են, թէ՞ այլ ի վեր»:

Հրեշտակ⁷⁸². «Եւթն պարունակ⁷⁸³ են լուսեղէնք զանազան ի⁷⁸⁴ միմեանց, եւ եւթն դաս ի վերայ հաստատեալք: Իւրաքանչիւր զբարբառ⁷⁸⁵ իւր արձակէ անդադար եւ⁷⁸⁶ զհրաշագործն⁷⁸⁷ Աստուծոյ փառաբանէ⁷⁸⁸ անդադար»:

Սուրբն Գրիգոր⁷⁸⁹. «Աւրհնութիւն ի նոցա փառաց եւ ի լիութենէ⁷⁹⁰ թէ՞ ոչ»:

Հրեշտակ⁷⁹¹. «Ոչ ի նոցա⁷⁹² փառաց, այլ ի լուսոյ Աստուածութեանն⁷⁹³, քանզի յորժամ արար Աստուած զմարդն եւ զամենայն արարածս եւ զգաւրութիւնս երկնից, հաստատեաց զնոսա ի փառաբանութիւն Աստուածութեան իւրոյ⁷⁹⁴ անդադար ձայնիւ: Եւ զմարդն էստեղծ⁷⁹⁵ նմանակից⁷⁹⁶ Աստուածութեան իւրոյ:^{ժԳ} Եւ դարձեալ զնոյն տալոց է ամենայն արարածոց ի մեծի ատուր գալստեանն⁷⁹⁷ իւրոյ, ընդ որս եւ զմեզ արժանի⁷⁹⁸ արասցէ Քրիստոս Աստուած արհնեալ զհայր եւ զորդի եւ զսուրբ հոգին այժմ եւ միշտ⁷⁹⁹»:

D (ՄՄ 655) ձեռագրի վերջավորությունը՝ սկսած 165բ էջի կեսից

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Ի խոստովանութեան յետ մարդ այլ մեղք գործէ, զի՞նչ լինի»:

Ասէ հրեշտակն. «Որչափ մեղանչէ, այլ խոստովանի»:

Ասէ սուրբ Գրիգորն. «Թէ մարդ զամենայն ժամանակս մեղք է կացե[ա]լ եւ չէ խոստովանե[ա]լ եւ ի ժամ մահու դառնայ Գ. ար կամ Բ. կամ Ա., զի՞նչ լինի նմա»:

Ասէ հրեշտակն. «Որ ի մահուան դառնայ, լայ եւ ողբայ եւ հառաչէ ընդ Աստուծոյ, խոստովանի առաջի ֆահանային եւ արժանատրութեամբ հաղոր-

780 E չէթ

781 E + ասէ

782 E հրեշտակն + ասէ

783 E պարունակ

784 E չէթ

785 E զբարբառ

786 E չէթ

787 E հրաշայգործն

788 E փառատրէ

789 E + ասէ

790 A լիութենէ

791 E հրեշտակն + ասէ

792 E նոցանէ

793 E աստուածութեան

794 E իւրո

795 E ստեղծ

796 E նմայնակից

^{ժԳ} Հմմտ. Ծնունդք Ա. 26-27:

797 E գալստեանն

798 A արժանիս

799 E + եւ յայտեանս

դի ոչ անտես առնել Աստուած զծնունդ սուրբ աազանին, բաց պսակ ոչ առնու»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Որ մեղքն ծանդր է, որ ամաւթով առնէ զմարդն առաջի Աստուծոյ»:

Ասէ հրեշտակն. «Մեղքն, զոր փորձ համարի և ոչ խոստովանի, այն է ծանդրայգոյն»:

Ասէ սուրբն Գրիգոր. «Ո՞ր մահ չար է մեղատրին»:

Ասէ հրեշտակ. «Որ անուսութեամբ մեռանի և ոչ խոստովանի լի ժառանգորդ յափտենական հրոյն, ապա յիշունց նայ տուին դատողն սատանայէ յիշունցն մեծ է, քան զամենայն մեղք և քան զամենայն մեղատր դատն տանջի»:⁴¹

ESTER PETROSYAN

THE REVELATION ATTRIBUTED TO GREGORY THE ILLUMINATOR

Key words: Gregory the Illuminator, revelation, preaching, translation, dialogue between the body and the soul, edition of the text.

The present article scrutinizes an under-explored example of apocalyptic literature in the Armenian tradition: the Revelation attributed to Saint Gregory the Illuminator.

The Revelation can be classified as a typical apocalyptic text, one conforming to the Society of Biblical Literature's (SBL) taxonomy of such a text. It has a revelatory narrative, involving a divine figure, the angel, with whose help St. Gregory discloses a transcendent reality. The dating of the Revelation is still uncertain, as is the conjecture that it was translated from Syriac.

This article contains a comprehensive examination of the existing scholarship concerning Gregory's Revelation followed by a comparative edition of the text. This edition relies on the oldest known surviving manuscript, dating back to the year 1208.

⁴¹ D բնագիրն այստեղ ավարտվում է գրչի
հիշատակարանով:

ЭСТЕР ПЕТРОСЯН

**ОТКРОВЕНИЕ, ПРИПИСЫВАЕМОЕ
ГРИГОРИЮ ПРОСВЕТИТЕЛЮ**

Ключевые слова: Григорий Просветитель, откровение, проповедь, перевод, диалог тела и души, издание текста.

Статья посвящена одному из мало исследованных памятников апокалиптической литературы в армянской традиции – откровению, приписываемому святому Григорию Просветителю. Это типичный апокалиптический текст, подходящий под критерии, установленные Обществом библейской литературы (SBL). В откровении среди действующих лиц присутствует бесплотное существо, ангел, с помощью которого святой Григорий раскрывает тайны потустороннего мира и узнает, что происходит с душой после смерти. Вопрос о датировке откровения по сей день не решен. Филологам предстоит также установить, верна ли гипотеза о том, что «Откровение Григория» было переведено с сирийского языка.

Статья включает в себя обзор литературы по теме исследования, а также критический текст откровения. Издание текста основано на самой ранней сохранившейся рукописи, датируемой 1208 годом.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Գլաձորի համալսարանի ուսուցիչները և սաները..... 5

ՀՐԱՆՏ ՕՀԱՆՅԱՆ

Դավիթ-Դանիելյան պալքարը և Լազարյանները..... 34

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՅԱՆԵ ԹԵՐԶՅԱՆ

Գևորգ Կաղի ժամանակաշրջանի ճշգրտման փորձ..... 54

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԻՆԵ ՄՈՍԻԿՅԱՆ

«Խառնվածք» հասկացություն միջնադարյան ընկալումները..... 61

**«ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ՝ ԲԱԶՄԱՇՆՈՐՀ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ»
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻՑ
(2023 թ. հունիսի 21-23)**

ԶԱՔԱՐԻԱ Ծ. ՎՐԴ. ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ

Հայոց եկեղեցու անդամագրությունն ըստ «Արևորդիների դարձի մասին» Ս. Ներսես Շնորհալու թղթի..... 83

ԷՌԵԱ ՄԱՆԵԱ ՇԻՐԻՆՅԱՆ

Ներսես Դ Կլայեցի կաթողիկոսի «Շնորհալի» պատվանվան մասին..... 97

ՎԱՆՈ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Ներսես Շնորհալին խրատական բանաստեղծության հիմնադիրը..... 116

ԼԱԼԻԿ ԽԱԶՍՏՐՅԱՆ

Պատկերավոր համեմատությունների ձևակազմական կաղապարները Ներսես Շնորհալու «Ողբ եղեսիոյ» պոեմում..... 127

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Ներսես Շնորհալի և Կոմիտաս վարդապետ..... 139

ՄՀԵՐ ՆԱՎՈՅԱՆ

Հայկական վերածննդի երաժշտաբանաստեղծական արվեստի որոշ բնութագրիչներ՝ Ս. Ներսես Շնորհալու ժառանգության մեջ..... 156

ՀԱՍՄԻԿ ԻՐԻՑՅԱՆ

Ներսես Շնորհալու նորահայտ բնագիրը ՄՄ 3839 ձեռագրում (անգլ.)..... 166

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԵՅԵԳԵՀՆԱՍԻՄ ՖԱԹԵՄԻ, ՀԱՅԿԱԶ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Մատենադարանի այլալեզու ֆոնդի շորս միավորի նկարագրություն (անգլ.)..... 179

ՍԱԹԵՆԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Երկու հնատիպ հմայիլների ուսումնասիրության հետքերով..... 195

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

ԷՍԹԵՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող տեսիլ-հարցումը (համեմատական բնագիր)..... 212

ԱՐԵՎԻԿ ԱՐԱԲՅԱՆ

Առաքել Սյունեցու «Ղազարու յարութեան» և «Մեծատան եւ Ղազարու» անտիպ տաղերը..... 251

ԳՐԱԵՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

Զափաթիա Ծայրագոյն վարդապետ Բաղումեան, Կիրակոս Երզնկացու՝ Սուրբ Եւագր Պոնտացու երկերի լուծմունքները, խմբագիր՝ Գ. Տէր-Վարդանեան, Երևան, Մատենադարան, 2022..... 260

ԱՐՄԻՆԵ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l' Arménie Ancienne et Médiévale («Ազատ արվեստները և գիտությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում»), sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022..... 270

ԲԱՆԱՎԵՃ

ԱՐՍԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Դարձյալ հին երևանի աշտարակի և երկուերեսնի եկեղեցու պարզաբանման շուրջ..... 280

Բանբեր Մատենադարանի հանդեսի հոդվածների ձևավորմանը վերաբերող պահանջներ..... 296

CONTENTS

HISTORY

KAREN MATEVOSIAN

The Teachers and Students of Gladzor University.....5

HRANT OHANYAN

The Role of the Lazaryans in the Davit-Daniel Conflict.....34

PHILOLOGY

GAYANE TERZIAN

An Attempt at Dating the Life of Gevorg Kagh.....54

NATURAL SCIENCES

KARINE MOSIKYAN

Medieval Conceptions of Temperament.....61

PROCEEDINGS OF THE 6TH INTERNATIONAL CONFERENCE “NERSĒS SHNORHALI THE GRACIOUS PATRIARCH” (June 21-23, 2023)

PROTO-ARCHIMANDRITE ZACHARIA BAGHUMYAN

Membership in the Armenian Church According to St. Nersēs
Gracious' Letter “On The Conversion of the Sons of the Sun”.....83

ERNA MANEA SHIRINIAN

About the Title “Graceful” of Catholicos
Nersēs IV Klayets'i.....97

VANO EGHIAZARYAN

Nersēs Shnorhali as the Founder of the Genre
of Didactic Poetry.....116

LALIK KHACHATRYAN

Formal Models of Figurative Comparisons
in the Poem “Elegy on the Capture of Edessa”
by Nersēs Shnorhali.....127

LUSINE SAHAKYAN

Nersēs Shnorhali And Komitas Vardapet.....139

MHER NAVOYAN

Some Characteristics of the Musical and Poetic Art
of the Armenian Renaissance in the Heritage
of St. Nerses Shnorhali 156

HASMIK IRITSYAN

A Newly Discovered Work of Nersēs Shnorhali
in Ms M3839 166

BIBLIOGRAPHY**SAYEDEHNASIM FATEMI, HAYKAZ GEVORGYAN**

Description of Four Units of Matenadaran's Foreign Language Fund 179

SATENIK GRIGORYAN

On Two 18th C. Scroll Amulets 195

PUBLICATIONS**ESTER PETROSYAN**

The Revelation Attributed to Gregory the Illuminator 212

AREVIK ARABYAN

Arak‘el Siwnets‘i and his Unpublished Verses
“The Resurrection of Lazarus” and “The Rich Man and Lazarus” 251

BOOK REVIEWS**ARUSYAK TAMRAZYAN**

Proto-Archimandrite Zacharia Baghumyan, *Kirakos Erznkais‘i’s
Commentaries on Saint Evagrius Ponticus’ Works*, Yerevan, 2022 260

ARMINE MELKONYAN

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l’Arménie Ancienne et Médiévale,
Sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022 270

DISCUSSION**ARSEN HARUTYUNYAN**

Once More on the Interpretation of Old Yerevan’s Tower
and Church Yerkueresni (St. Paul and Peter) 280

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

КАРЕН МАТЕВОСЯН

Преподаватели и учащиеся Гладзорского университета 5

ГРАНТ ОГАНЯН

Противостояние Давид-Даниэл и Лазаревы 34

ФИЛОЛОГИЯ

ГАЯНЕ ТЕРЗЯН

Опыт уточнения времени жизни Геворга Кага 54

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

КАРИНЕ МОСИКЯН

Средневековые представления о темпераменте 61

**ИЗ МАТЕРИАЛОВ 6-ОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“БЛАГОДАТНЫЙ ПАТРИАРХ НЕРСЕС ШНОРАЛИ”
(21-23 июня, 2023 г.)**

ПРОТОАРХИМАНДРИТ, ЗАХАРИЯ БАГУМЯН

Принятие в лоно армянской церкви согласно посланию Св. Нерсеса Благодатного «Об обращении Сынов Солнца» 83

ЭРНА МАНЕА ШИРИНЯН

О титуле «Шнорали» католикоса Нерсеса IV Клаеци 97

ВАНО ЕГИАЗАРЯН

Нерсес Благодатный – основоположник жанра поучительных стихотворений 116

ЛАЛИК ХАЧАТРЯН

Формальные модели образных сравнений в поэме «Элегия на взятие Эдессы» Нерсеса Шнорали 127

ЛУСИНЕ СААКЯН

Нерсес Шнорали и Комитас Архимандрит 139

МГЕР НАВОЯН

Некоторые характеристики музыкально-поэтического искусства армянского Возрождения в наследии Св. Нерсеса Шнорали.....156

АСМИК ИРИЦЯН

Новонайденный текст Нерсеса Шнорали в рукописи № 3839 из собрания Матенадарана.....166

БИБЛИОГРАФИЯ**ФАТЕМИ СЕЙЕДЕХНАСИМ, АЙКАЗ ГЕВОРГЯН**

Описание четырех единиц иноязычного фонда Матенадарана.....179

САТЕНИК ГРИГОРЯН

О двух старопечатных свитках-оберегах XVIII в.....195

ПУБЛИКАЦИИ**ЭСТЕР ПЕТРОСЯН**

Откровение, приписываемое Григорию Просветителю.....212

АРЕВИК АРАБЯН

Неизданные стихи “О воскрешении Лазаря” и “О богаче и Лазаре” Аракела Сюнеци.....251

РЕЦЕНЗИИ**АРУСЯК ТАМРАЗЯН**

Протоархимандрит Захария Багумян, *Толкование Киракоса Ерзнкаци на сочинения Евагрия Понтийского*, Ереван, 2022.....260

АРМИНЕ МЕЛКОНЯН

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l'Arménie Ancienne et Médiévale, Sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022.....270

ДИСКУССИЯ**АРСЕН АРУТЮНЯН**

Вновь об интерпретации башни и церкви Еркуересни (Св. Павла и Петра) старого Еревана.....280

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Հատոր 36

BULLETIN OF MATENADARAN

Volume 36

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА

Том 36

Համակարգչային ձևավորումը և էջադրումը՝ Անահիտ Խանգադյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Շապիկին՝ *Ձեռ. եղմ. 365՝ Եսայի Նչեցին Գլաձորի համալսարանի
ուսուցիչների և սաների հետ*

Սրբագրիչ՝ Արմինե Գրիգորյան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

Տպագրված է «ՔՈՓԻ ՓՐԻՆԹ» ՍՊԸ տպարանում

Ք. Երևան, Ներսիսյան 1

Չափսը՝ 70×100 1/16, տպագրական մամուլ՝ 19

տպամանակ՝ 150

Մատենադարան

Մետրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի
հրատարակչական բաժին, ք. Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (010) 513033

publishing.matenadaran@gmail.com

Ամսագրի թվային տարբերակը՝

banber.matenadaran.am/download-category/բանբեր-մատենադարանի/